

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

61

s. r. ö. l. d.

RÉGI SZENTÍRÁSFORDÍTÁSOK

KOMJÁTI SZENT PÁLJA. – A HELTAI-FÉLE BIBLIA.

IRTÁK

VISKI KÁROLY és **BORBÉLY ISTVÁN**

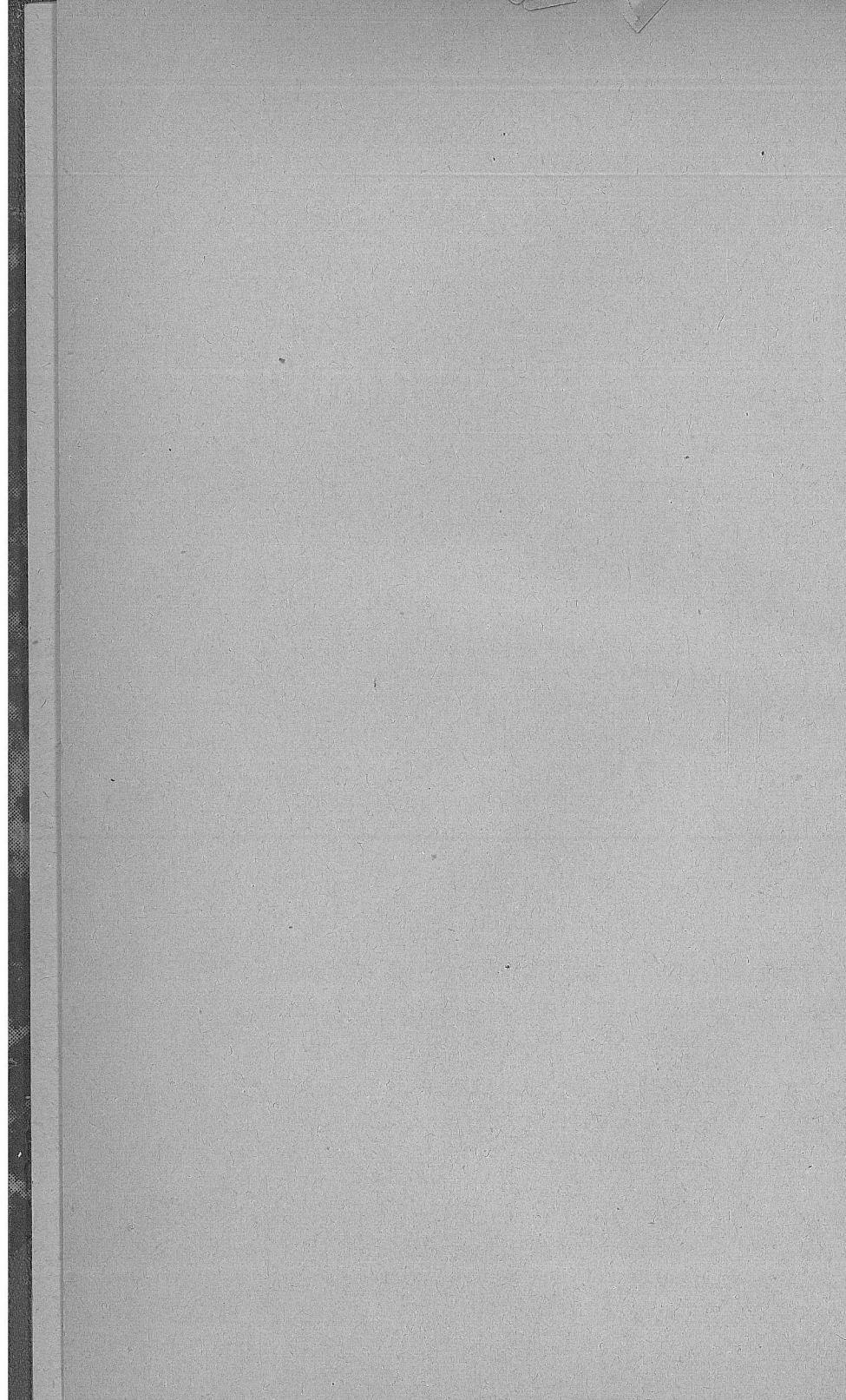
KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL.

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1910

Ára egy korona.

RÉGI SZENTÍRÁSFORDÍTÁSOK

KOMJÁTI SZENT PÁLJA. — A HELTAI-FÉLE BIBLIA.

IRTÁK

VISKI KÁROLY és BORBÉLY ISTVÁN

KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVÖRBŐL.

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1910

Jd 523/7
A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára
Leltári sz.: 1506/49

Tel: 1980

KOMJÁTI BENEDEK NEM BIBLIAFORDÍTÓ.

1533-ban a krakkai Vietor Jeromos könyvnyomtató műhelyében készült az *Epistolae Pavli lingua Hungarica donatae*, *Az zenth Paal leveley magyar nyelven* c. első tisztán magyar nyelvű nyomtatott könyv. Fordítójának Komjáti Benedeket tartottuk, mert hosszadalmas, alázkodó és agyafurt ajánlásában maga mondja, hogy özv. Perényi Gáborné, gróf Frangepán Katalin egyszeri s kétszeri s többszöri onszolására, kérésére, intésére őnagysága akarátja szerént, ammint az élő úristen malaszijával szeretette, a szent Pál leveleit magyarul fordította, melynek magyarságára sok szent magyarázó doktorokat olvasott, hogy a levelek előtti magyarázatban azt írhasssa, amelyiknek értelme és magyarázása neki jobbnak, igazbnak s alkalmatosbnak tetszett. »Enym az munka es az faraczaagh: the Nagysaagode az elew vewth ayando», (ha illyeten munka ayandoknak mondatik) az ylw vristene keygh az Tisztessessegh es dyczewseegh mynd ewrewkkwl ewrewkke. Amen.«

Mínthogy e sorok rendén ki fog tűnni, hogy ez imént említett munka és fáradság nem a Komjátié s a Komjáti-féle fordítás körül támadt gyanakodás egészen jogos volt, talán nem lesz felesleges a Komjáti-kérdés keletkezésére és alakulására visszanéznünk.

A könyv első kiadása tehát a fentírt évben és címmel jelent meg. Mínthogy azonban ebből a kiadásból tudunkkal csak két darab maradt ránk, az Akadémia jónak látta újra lenyomatni az eredetihez oldalról oldalra, betűről betűre híven. Így adta ki 1883-ban Szilády Áron s a könyv végéhez Jegyzetek címen a könyvről s Komjátiról írt tanulmányt csatolt. Komjáti a maga nevét születése helyéről vehette, Szilády szerint a nyitrai Komjátiról. 1529-ben a bécsi egyetemen járt. 1532 márciusában jegyzi a fordítás végére, hogy: »... Ez sent Pal

Epistolay magyarsaganak vege lewt . . .«, ekkor tehát már Perényiné udvarában volt, ahová Perényi János tanojtására Husztról hívta a nagyszony. 1556-ban nagyszombati kal-márok névsorában fordul elő neve. Életéről ennyi adat beszél. Nézzük most *Az zenth Paal leveleyt*.

A könyv elejére nyomtatott ajánlásában azt mondja Kom-játi, hogy őnagysága édes fiát, Perényi Jánost jó szerrel taní-tani sem kezdette vala, mikor őnagysága legottan emlegetni kezdé, hogy a szent Pál apostol leveleit örömmel hallaná, ha valaki megmagyarázná. S jóllehet őnagyságánál e levelek ma-gyarázva valának, mégis unszolja s inti vala, hogy meglátná, ha mind meg volna s jó módon-e s jó képpen-e a deák nyelv-ről magyarul fordíttatott volna-e? Megnézte s úgy tetszett neki, hogy nem jól magyarázták s a magyarázatnak nemcsak az ér-telme, de még az olvasása is nehéznek tetszik vala. A nagy-asszony kérésére aztán belefogott, miután munkája érdekében — mondja — sok szent magyarázó doktorokat olvasott. Ál-szerűséggel vallja erőtlenségét:

» . . . en ennenmagamoth mentem vala, hogy nem volneek, eleegh rea, es tudomanyom, stanosagom sertellem, sbewlczesegem annyra az zenth irasba nem volna, hogy en az zenth Paal apastalnak leveleyth meg magyarazhathnam, es magyar nyelvre fordythatnam . . .« Origenes doktor is, sőt Péter apostol is nehéznek mondja e levelek némely részét, » . . . myth mongyak tabath en kysded tudomanyo ember? ky a senth irasth yo modon tanolny el sem kezdetthem? . . .« » . . . Sewt egy ydeyglen ennekokaerth ez feele magyar nyelvre fordoytasba modoth es vtath tarteek . . .«

Azonban őnagysága » . . . egyebethys onzolth, skeerth rea bewseeges adomanyual es fyzeteseekuel . . .« Végre ráállott tehát. Mint jellemzőt, szükségesnek tartjuk idézni, hogy mikor arról beszél, hogy Perényiné mintegy isteni ihletésre buzog a magyar szentírásért, zárójelbe odaírja: »(taul legyen az hamys mondas en tewlem).« Aztán jónak látja egy egész oldalon keresztül, sőt továbbad is, szorgalmasan és érvelve kérni a nagyszonyt,

»hogy ez en yl keeppen valo munkamoth es vygyzasomoth, Kyth the Nagysa: ayanlotham es ayandeeek keeppen tulaydonoytottham, az en yreegyim twl es ream soloktol es dragalmazoymtol, kyk ennek ellene mon-danak, ha valahol talaltatnanak, hogy megh tarcza, sewryzze soltalmazza.« Hiszen még a latinra fordító szent Jeromos doktor sem lehetett el irigyek és rágalmazók nélkül, »mennyuel inkab, en kysded tudomanyo ember? ky zenth Iheronimusnak csak arnyekaba valo tanoythuan sem lehetneek?«

Nem is támadtak irigyei és rágalmazói, de igen gyanúsítói, mihelyt Fraknói Vilmos 1879-ben a krakkai egyetem könyvtárában egy 1539-i zsoldárkönyv táblájában magyar nyelvű nyomtatványtöredékre bukkant, amely a Komjáti-féle Zenth Pal fordításában »A Roma varosa belieknek yrth zenth Pal Leuelenek rewyden valo Magyarsaga es ertelme« című magyarázat néhány sorával szóról-szóra, betűről-betűre egyezik. (Magy. Könyvszemle 1879. évf.) Fraknói véleménye az volt, hogy a töredék abból a fordításból való maradvány, amit Perényiné adott át Komjátinak megbírálás végett. Mert az 1533-i kiadásnál régebbi kiadás a bevezetés szerint sem lehetett (Komjáti-féle), újabb sem lehet a töredék, mert nyomtatása, betűalakja sokkal régiesebb, mint az 1533-i kiadásé. — Ezzel szemben Szilády az 1883-i kiadáshoz írt tanulmányában a töredéket a krakkai műhelyből való próbanyomásnak tartja, amelynél minden tekintetben tökéletesebbet igyekezett előállítani Vietor. E vélemény támogatására azonban egészen egyező típusu krakkai nyomtatványt máig sem sikerült találnia a könyvészeti kutatásnak. E vita megindultával ütötte föl fejét a gyanu, ámbár Szilády lehetetlenségnek tartja, hogy az irodalmi tisztesség akkori viszonyai közt nyomtatásból nyomtatásban plagizált volna Komjáti. A gyanu azonban csak növekedett, mikor Rupp Kornél kimutatta (Egy. Phil. Közl. 1895. évf.), hogy a római levél magyarázata Erasmus Rotterodamus latin újtestamentumából való s a megfelelő argumentumnak fordítása.

Mindeddig azonban csak a levelek elé írt magyarázatról volt szó s azt senki sem vonta kétségbe, hogy ha a magyarázatok mindjárt plagizáltak is, maga a Pál-fordítás Komjáti műve. A nyelvjárási és helyesírási nagy különbségeket ugyanis nem méltatták kellő figyelemre, sőt Szilády úgy vélekedett, hogy az ajánlás nyelvének a római levél argumentumáéval s a levelek bármely fejezetével való összehasonlítása azonnal meggyőz arról, hogy ezeket egy embernek kellett írnia.

Annyi tehát már kitudódott a Rupp Kornél tanulmánya során, hogy Komjáti plagizált, sőt az ajánlásban jótevő nagyasszonyának s a jámbor magyar közönségnek nagyot hazudott s nem volt távol a hamis mondás őtöle, mikor azt állította, hogy sok szent magyarázó doktorokat olvasott, mert íme a magyarázat is Erasmusból való. A gyanut még erősebbé tette, sőt a leleplezéshez is egészen közel járt Trócsányi Zoltán

(Magy. Nyelv. 1908.), mikor észrevette, hogy a könyvben három nyelvjárás szerint szólnak. Ami azonban a nyomtatásból való plagizálást illeti, a gyanu csak gyanunak maradt. Ha Trócsányi érdemes cikkét idejében olvasom, magam is szívesen elfogadom a rövides tanulmányozás nyomán kelt föltevést s megnyugszom abban, hogy Komjáti, aki ez ő nyelvjárásban beszélt, egy íző és egy öz ő fordítást is szemmel tartott, néhol pedig másolt, hiszen maga mondja, hogy Perényinének van már fordítása s hogy erőtelennek érzi magát ily nehéz munkára.

Idáig fejlődött, de maig is nyíltnak maradt a kérdés, hogy mit tett hát Komjáti s a gyanakodás egyre szoruló gyűrűje közepén méltó-e arra, hogy a reformáció bibliafordítóinak élén emlegessük. Nyilvánvaló, hogy plagizált, hogy hazudott, hogy kész fordítás volt a kezében s ami legfontosabb: van régiesebb nyomtatvány, amely állítólagos munkájának egy részével betűről-betűre egyezik. Nagy és súlyos igazak arra, hogy Komjáti iránt való bizalmunk megdőljön.

Ha már valamit írt, kétségkívül ő írta Perényinéhez az ajánlást s a könyv végső hét magyar sorát a munka befejezéséről. E részletekből kell megállapítanunk Komjáti nyelvjárását és helyesírását, mert ezeknek az egész könyv ilyenmő sajátságaival való összehasonlításából szedjük bizonyítékainkat a címbeli állítás igazolására. S itt előre kell bocsátanunk legfontosabb észrevételünket, hogy tudnillik a bevezetésből csak maga a Perényinéhez intézett ajánlás lehet Komjáti írása, tehát a 15. oldal harmadik soráig terjedő rész, az olvasónak írt köszönét pedig nem. Ha erről sikerül az olvasót meggyőznünk, akkor bizonyos: 1. hogy volt régibb nyomtatott Pálfordításunk, — 2. hogy az a Komjáti-félével azonos szerkezetű volt. Mert a köszönetben ez olvasható:

»... nihol ... yob ertelemert egy verset az vagy felet nehoh tőwtetes hozzá attunk, kyket hogy az zent Paal irasatul meg esmernynek, ket fel holdval () kyt parenthesisnek hyuonk be rekeztettwnk, yol lehet az Romabelieknek yrth leuelnek argumentomaban vykony linearul emlekeztwnk vala . . de az kőnyw nyomtatonak, kőnyweb voltayrt, ez parenthesisel, yltwnk, azert mykor oluaasandod ez epistolat, es ez ket fel holdual berekeztet gyket latandod, meg emlekezzel hogy nem zent Pale de my magunktul adtuk hozzá yob ertelemert, . . .«

A két félholdról, azaz a parenthesisről való megemlékezés bizonyítja, hogy a kézirat a nyomtató műhelybe került, hiszen

már arról is tárgyaltak, hogy az írásjeleket miképpen nyomják; a fenti idézet olvasása után az sem kétséges, hogy a levelek előtt ott voltak az argumentumok, legalább a római levél előtti mindenesetre.

Annak igazolására, hogy az olvasóhoz intézett köszönetet nem Komjáti írta, szintén magából a szövegből szerzett nyelvjárási és helyesírási bizonyítékaink vannak. Nyelvjárásiak: az *ez* és, *íz* és, az *ul* képző, *tól*, *tól*, *ról*, *ról* rag alakja; helyesírásiak az *é*, *ö*, *sz*, *cs*, *c* hang jelölése *s th* a szó végén.

Lássuk tehát ezeket egyenként, külön-külön az ajánlásban és a köszönetben. (Rövidség okáért a bevezetés e két részletét ezentúl csak így emlegetjük. Az idézet után ott van a lap és sor száma, amelyben az illető szó előfordul a Szilády-féle kiadás szerint):

é: *ee*-vel jelölve az ajánlásban: hywseeges 4. 4. Bwneykeerth 4. 10. alleek 4. 21. veteesvel 4. 23. Maseerth 5. 4. meegh 5. 5. aiandeek 5. 9. ewfelseege 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. Harmadeert 5. 13. czuda keeppen 5. 18. elmeenbe 5. 22. tekenteek 5. 22. neezneenek 5. 24. eggez 5. 25. zegeen 5. 26. egeez 6. 2. remenseegeeketh 6. 4. eelteeth 6. 6. nevedekeseet 6. 6. egietfenegyeeenek 6. 7. zegeen 6. 9. keerteek 6. 11. seeltesse 6. 12. veteem 6. 15. kynalth keeppen 6. 17. kedueeth 6. 18. hyzelkedees 6. 18. feelree 6. 20. stytzelnee 6. 20. ewfelseegetwl 6. 20. okeert 6. 22. meeg 7. 2. valokees 7. 2. iregyseegh 7. 4. tewkellesteseeegh 7. 5. egyesseegh 7. 6. egyenlewseegh 7. 6. okeerth 7. 7. haznalneek 7. 11. felseege 7. 20. eeltety 7. 20. bewlczeseegbe 7. 22. germekeenek 7. 24. remenseegeek 7. 25. kewsseegnek 7. 26. ezkeeppen 8. 2. Meeghlen 8. 4. eedes 8. 5. tŵrveennek 8. 5. tewrueennek 8. 9. syo keeppene? 8. 16. meeg 8. 21. Azeerth 8. 22. keerny 8. 22. volneek 8. 25. eleegh 8. 25. sbewlczeseegem 8. 26. eertelme 9. 5. meegh 9. 5. meeg 9. 7. leueleenek 9. 8. heleek [?] 9. 10. eertelemre 9. 11. eleegh 9. 21. volneek 9. 21. ez feele 9. 23. tarteek 9. 24. neepek 10. 4. neepek 10. 11. neheseeg 10. 15. eleegh 10. 15. volneek 10. 15. synteeth [?] 10. 18. engedeek 10. 20. azeerth 10. 21. tetwueek 10. 22. ydvesseegere 10. 23. veethuen 10. 24. sykeczseeguel 10. 25. reegtewl 10. 26. skeerth 11. 1. bewseeges 11. 2. fyzeteseekuel [sajtóhiba?] 11. 2. meegh 11. 3. meely [?] 11. 5. seertelmeth 11. 6. felseegenek 11. 9. rezeebe 11. 15. felseege 11. 18. hywseegessen 11. 19. Azeerth 11. 20. neemely 12. 3. smeeg 12. 4. leueleenek 12. 7. azeerth 12. 8. Tyztesseegh 12. 14. dyczewseegh 12. 14. tewrteenny 12. 24. yl keeppen 13. 2. ayandeek keeppen 13. 4. yrreegym twl 13. 5. smeegh 13. 12. Moyseseebeys 13. 13. yreegykneelkyl 13. 14. certhy 13. 20. meegh 13. 23. eertettthem 13. 25. tudathlansaagomeerth 13. 26. sokkeeppen 13. 26. foglalatossagomeerth 13. 27. dolgymeerth 14. 1. eesh 14. 7. eertelem 14. 7. een 14. 8. eertelemre 14. 11. yratasseek 14. 11. keerem 14. 12. keuees 14. 13. vegye is neueneen [?] 14. 14. eertendem 14. 15. bekeseegh 14. 18. eenys 14. 18. ew felseege 14. 20. een 14. 22. bekeseeguel 14. 24. egesseeguel 14. 24. zywleteseenek 15. 1. harmynczkeet 15. 2.

é: e-vel jelölve az ajánlásban: nehay 4. 1. Pereny 4. 3. és 4. 5. EMlekezhetyk 4. 8. és 4. 13. en 4. 14. és 4. 15. en 4. 18. Pereny 4. 19. en 4. 21. és 4. 22. Egyerth 4. 23. azerth 4. 23. és 5. 1. és 5. 2. és 5. 3. azerth 5. 4. regenten 5. 5. en 5. 5. ennekem 5. 7. ayandekot 5. 7. en 5. 8. kerestyen 5. 8. ewfelseegetwl 5. 11. en 5. 12. és 5. 12. azerth 5. 13. en 5. 13. és 5. 15. en 5. 15. myerth 5. 16. nemely 5. 16. és 5. 19. en 5. 20. és 5. 21. tekenteek [?] 5. 22. és 5. 22. és 5. 24. vaarmegyeb 5. 25. és 5. 26. kwrnyeknek 6. 2. és 6. 4. remenseegeket 6. 4. és 6. 6. neuokedeseet 6. 6. és 6. 8. és 6. 13. en 6. 14. en 6. 15. en 6. 16. és 6. 17. és 6. 18. ewfelseegetwl 6. 20. és 6. 23. és 6. 24. felew 6. 24. nepeket 6. 25. és 6. 25. ollyatenok 7. 2. iregyseegh 7. 4. tewkelletseegegh 7. 5. és 7. 7. rendbelyeknek [?] 7. 8. egyethlenegyere 7. 9. en 7. 10. germekenek 7. 10. és keresthyen 7. 11. és 7. 13. felw 7. 13. Euangelioma [?] 7. 14. és 7. 15. keresthyen 7. 15. Remenlem 7. 16. és 7. 16. effele 7. 18. segeczzegebewl 7. 19. és 7. 21. és 7. 23. lesen 7. 23. és 7. 25. segeczzeguel 7. 25. remenseegek 7. 25. serenth 8. 1. és 8. 1. egyethlenegyedul 8. 3. giermekeuel 8. 3. en 8. 4. ennekem 8. 7. kezde 8. 7. regy 8. 10. modone? 8. 16. syo keeppene? 8. 16. en 8. 18. ennekem 8. 19. tetewek 8. 19. ertelme 8. 20. neheznek 8. 21. en 8. 24. és 8. 20. sertelmem 8. 21. en 9. 2. és 9. 3. neheznek 9. 6. Peter 9. 7. vegere 9. 9. nemely 9. 10. és 9. 12. egyeb 9. 13. Jesusnak 9. 14. és 9. 15. en 9. 16. azerth 9. 18. és 9. 20. ennekokaerth 9. 23. és 9. 24. ennalammal 10. 5. és 10. 7. en 10. 8. en 10. 8. besedymnek 10. 9. mentesymnek 10. 9. és 10. 11. ennekem 10. 12. en 10. 14. és 10. 14. neheseeigh 10. 15. skeczer 10. 17. tennek 10. 18. Egyerth 10. 21. ennekem 10. 22. illieten 10. 22. yduesseegere 10. 23. veethuen 10. 24. azerth 10. 25. ertem 10. 26. ezfele 11. 5. seertelmeth 11. 6. en 11. 7. felseegenek 11. 9. annakokaerth 11. 10. en 11. 11. en 11. 11. ayandekot 11. 12. en 11. 12. nekem [?] 11. 13. Mathe 11. 13. és 11. 13. Euangelista 11. 14. Euangeliomanak 11. 14. rezebe 11. 15. Euangeliomanak 11. 17. rezebe 11. 18. enream 11. 18. reytenem 11. 20. zerenh 11. 21. ertelme 11. 26. és 11. 26. ennekem 11. 26. nemely 12. 3. ygeket 12. 3. keczerys 12. 3. és 12. 5. és 12. 5. ertelemnek 12. 5. okaerth 12. 6. Romabelieknek 12. 6. zerenh 12. 9. és 12. 10. be 12. 10. és 12. 10. Nagysaagode 12. 11. vristene 12. 13. annakokaerth 12. 16. és 12. 16. en 12. 17. ayandekomot 12. 18. és 12. 20. és 12. 22. egyeb [?] 12. 23. egyeb [?] 12. 26. és 12. 26. bezedeketh 12. 26. kerem 13. 1. en 13. 2. es 13. 3. és 13. 4. en 13. 5. és 13. 6. és 13. 6. tewruennek 13. 10. egyeb [?] 13. 12. twruenbe 13. 13. és 13. 15. en 13. 16. arnyekaba 13. 17. lehethnek 13. 18. és 13. 20. en 13. 22. yregykedem 13. 23. és 13. 24. en 13. 25. en 13. 25. és 14. 1. en 14. 1. neha 14. 2. neha 14. 3. és 14. 7. neha 14. 7. es 14. 7. teuelyegny 14. 7. és 14. 10. és 14. 10. Megys 14. 11. ennekokaerth 14. 12. en 14. 13. ayandekomot 14. 14. és 14. 14. en 14. 15. felseges 14. 16. és 14. 17. effele 14. 19. pereny 14. 22. és 14. 24. egesseeguel 14. 24. leuel 14. 25. Jesus 14. 26. zywleteseenek. 15. 1.

Nézzük meg ama hét sort is (466. l.)

é: ee-vel jelölve: tiztesseegere 15. syleteseenek 18. ewtsazharmyncz keet 19.

é: e-vel jelölve: és 13. Jesus 14. diczeretere 14. tiztesseegere 15. vege 16. Jesus 17. syleteseenek 18.

Számításunk szerint az *é* hang *ee*-vel van jelölve 138-szor, *e*-vel 247-szer. Ha azonban az *én meg és* szó *é* jelölését nem számítjuk, minthogy ezeknek *e*-vel való jelölését, gyakori előfordulásuk miatt, könnyen meg lehetett szokni s az olvasásban is a legkevesebb nehézséget okozzák még nekünk is, akkor — a kéteseknek szőrit-szálát nem hasogatván — mondhatjuk, hogy az *é* annyiszor van *ee*-vel, mint *e*-vel jelölve. Mert az *én meg és* szó összesen 112-szer fordul elő, de csak az *én*-nek van háromszor *ee*-vel jelölve magánhangzója.

Lássuk a köszönetet.

é: *ee*-vel jelölve egyetlenegyszer sincs.

e: *e*-vel jelölve: leuelenek 15. 3. és 15. 3. keucs 15. 9. és 15. 10. egyeb 15. 11. és 15. 11. és 15. 13. egyeb 15. 13. nehezsyget 15. 17. és 15. 18. theneked [?] 15. 18. thegyen [?] 15. 18. vetesnek 15. 20. vegyed [?] 15. 21. és 15. 24. és 15. 24. ertelemnek 15. 24. okaert 15. 25. keth 15. 26. és 16. 1. ertelemert 16. 2. nehol 16. 3. ket 16. 5. fel holdual 16. 5. Romabelieknek 16. 7. leuelnek 16. 7. emlekeztwnk 16. 8. azért 16. 11. és 16. 12. ket 16. 12. fél holdual 16. 12. berekeztet 16. 13. emlekezzel 16. 13. Pale 16. 14. ertelemert 16. 15. leygyetek 16. 15. egyssegen 16. 16. és 16. 16. en 16. 16. neuen 16. 17. vegyetek 16. 18.

ö, ő: *ew* (eW)-vel jelölve az ajánlásban: ew 4. 5. erkewlczw 4. 14. erkewlczwkre 5. 2. ewryzny 5. 4. ewfelseege 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. vewttem 5. 12. egywgyewknek 5. 16. tetewt 5. 20. ylew 6. 3. ewnnwmmagoknak 5. 7. ewnnwn 6. 8. Lewt 6. 8. kewny 6. 10. ew 6. 10. ewnmagath 6. 13. ewfelseegetwl 6. 20. felew 6. 24. mynemew 7. 2. tewkellestesegh 7. 5. egyenlewseegh 7. 6. felew 7. 13. segeczegebewl 7. 19. ew 7. 19. erkewlczewgbe 7. 21. bewiczeseegbe 7. 22. samynemew 7. 25. kewsseegnek 7. 26. tewtlnek 8. 3. tewruennek 8. 9. ewrewmesth 8. 10. nyewrewl 8. 12. tetewuek 8. 19. sbewlczesegem 8. 26. ew 9. 8. ewnwn 9. 13. few 9. 15. elsew 9. 15. Lewt 9. 22. bewliczebel 9. 26. ydwtewl 10. 1. bewliczebbek 10. 5. ketthew 10. 6. elewth 10. 10. yletew 10. 10. stewbwewrys 10. 17. reegtewl 10. 26. bewseegees 11. 1. tewb 11. 4. twlem 11. 7. ylew 11. 8. vristentewl 11. 8. ew 11. 9. ew 11. 14. huson ewtewdyk 11. 14. kyrewl 11. 16. ew 11. 17. ew 11. 18. ylew 11. 22. tetewt 12. 2. skewuettem 12. 2. tewbwewrys 12. 4. kwldewttem 12. 9. elew vewth 12. 11. ylew 12. 13. dyczewseegeh 12. 14. ewrewkkwl ewrewkke 12. 14. tewrtenny 12. 24. megh ewreshedyk [?] 12. 25. sewryzze 13. 8. tewruennek 13. 10. Gewrwg 13. 10. nyewrewl 13. 11. ew 13. 12. ewnnwnmaga 13. 14. bewliczebben 13. 20. ewrewmethesen 13. 24. tewle 13. 24. kewteles 14. 4. ew 14. 20. idewyglen 14. 23. ewryzze 14. 25. kewlth 14. 25. ewthzaaz 15. 2. eztendewben 15. 2.

Az *ö, ő* jelölése *w*-vel és másként az ajánlásban: vristenthwl 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. besydektwl 6. 19. emberektwl 6. 22. ewrewkkwl [?] 12. 14. ireegym twl 13. 5. elsyw 14. 14. (Az *ü*-t is egyszor: zywleteseenek 16. 1.)

Az *ö, ő* jelölése *w*-vel az ajánlásban: fwldre 4. 12. iwueuyn 4. 13. twrwkwk 4. 14. elwt 4. 14. ylw 4. 15. illendw 5. 2. erkewlczwkre 5. 2.

eltwkelletthem 5. 6. ylw 5. 6. kwzleny 5. 9. erkwlczwkwth 5. 19. wzugyeknek 6. 1. kwrnyeknek 6. 2. ewnnwnmagoknak 6. 7. ewnwn 6. 8. gwrgwdwzwth 6. 11. vwitem 6. 14. elsw 6. 15. ylw 6. 19. kwzwth 7. 3. erkwlczwkre 7. 13. felwle 7. 26. twruennek 8. 8. ewnnwn 9. 14. ydwtewl 10. 1. kwzzwl 10. 6. Theremtwm 11. 11. fwldbe 11. 19. Gewrwg 13. 10. twruenbe 13. 13. ewnwnmaga 13. 14. yewuendwben 14. 16.

Az *ö, ő* jele a köszönetben mindig *w*: zeretwinek 15. 4. kwzwnetet 15. 4. wduwssignek 15. 5. kykbwl 15. 8. rwuideden 15. 15. kwzbe 15. 20. elwl 15. 22. kwnnyueb 15. 24. twbetes 16. 3. yegeznwk 16. 9. kwnyw 16. 10. kwnyeb 16. 10. (Az ew egyszer fordul elő, akkor is nyilván *ü* jelentésben: mew 16. 2. = mi, nos.)

A *cs* hang jele az ajánlásban *cz*: boczatoth 4. 11. erkewlcwz 4. 19. erkewlcwzkre 5. 2. czuda 5. 18. erkwlczwkwth 5. 19. czak 5. 24. Vgocza 5. 25. tarczaz 6. 12. erkwlczwkre 7. 14. segeczegewbwl 7. 29. erkewlczewgbe 7. 22. bewlczeseegebe 7. 22. segeczeguel 7. 25. czak 8. 20. sbewlczesegem 8. 26. bewlczebbel 9. 26. bewlczebbek 9. 5. sykeczseeguel 10. 25. czak 11. 3. Lukacz 11. 16. poronczolatya 12. 9. faraczaagh 12. 11. dyczewseegeh 12. 14. megh tarczaz 13. 8. czak 13. 12. czak 13. 17. bewlczebben 13. 21. synczen 13. 23. starcza 14. 25.

A *cs* hang jele a köszönetben *chy*: yelenchyem 15. 15.

A *c* hang jele az ajánlásban *cz*: arczayokon 7. 10. teczyk 8. 21. eczer 10. 17. skeczer 10. 17. Masoczor 10. 25. Harmaczor 11. 10. tyzen kylenczyd 11. 17. keczeryis 12. 4. harmynczkeeth 15. 2.

A *c* hang jele a köszönetben *ch*: laach 15. 17.

sz: *z*-vel jelölve az ajánlásban: azzonnak 4. 2. zolgalathyat 4. 4. Azzonyanak 4. 7. Azzonyom 4. 9. Huzth 4. 16. zeretthem 5. 14. zemey 5. 24. egeez 5. 25. zegeen 5. 26. egeez 6. 2. zegeen 6. 8. stiztelnee 6. 20. Jozagaba 6. 24. haznalneek 7. 11. zywbwl 7. 17. zerrel 8. 4. onzol 8. 14. zenth 9. 1. zenth 9. 2. zenth 9. 4. zenth 9. 5. zenth 9. 7. zenth 9. 10. zenth 9. 18. zenth 10. 1. zerzetes 10. 4. stewbzewrys 10. 17. onzolith 11. 1. zenth 11. 3. zenth 11. 4. zenth 11. 5. zenth 11. 13. rezebe 11. 15. zenth 11. 16. rezebe 11. 18. Azzonyom 11. 20. zerenth 11. 21. zerethteth 11. 22. zenth 11. 23. zenth 12. 2. tewbzewrys 12. 4. zerenth 12. 9. Tyztesseegeh 12. 13. Azzonyom 12. 17. zenth 12. 22. bezedeketh 12. 26. Azzonyomoth 13. 2. zenth 13. 9. zenth 13. 17. zenth 13. 21. zolgalotomba 14. 2. Azzonyomoth 14. 13. zolgalnom 14. 18. kysazzony 14. 26. zywleteseenek 15. 1. ewlhaas 15. 2. eztendewben 15. 2.

sz: *s*-sel s másként jelölve az ajánlásban: gonos 4. 15. kerestyen 5. 8. sckasok 5. 19. esembe 6. 14. besydektwl 6. 18. sokoth 6. 26. sokot 7. 4. shemeket 7. 8. keresthyen 7. 11. serynth 7. 15. keresthyen 7. 15. hysem 7. 18. senth 7. 19. hasonalkyl 7. 23. lesen 7. 23. hasnalhath 7. 24. serenth 8. 1. senth 8. 7. senth 8. 10. senth 8. 13. vesedelmekre 9. 14. esth 9. 15. senth 9. 17. senth 9. 25. iosagaba 10. 3. besedymnek 10. 9. solgay 10. 12. onsolth 10. 18. shysemys 11. 8. malastyatol 11. 9. huson ewtewdyk 11. 14. malastyauul 11. 22. senth 11. 25. haromsor 12. 4. sokoth 12. 22. sokthanak 12. 24. hasnalathlan 12. 26. solny 12. 26. soloktol 13. 6. soloknalkyl 13. 15. malastoth 13. 19. sokoth 14. 6. eesh 14. 7. halastya 14. 17. orsaagba 14. 18. malastyauul 14. 24.

sz: *z*-vel jelölve a köszönetben: Zenth 15. 4. zeretwinek 15. 4.

kŕwŕnetet 15. 4. zent 15. 6. zorgalmatossagual 15. 7. haznot 15. 8. haznalatlan 15. 11. hazonnal kwl 15. 11. zenth 15. 16. zooth 15. 25. zoual 16. 1. zent 16. 4. rekeztettŕnk 16. 6. emlekeztwnk (v. ö. esth. 9. 15.) 16. 8. berekeztet 16. 13. zent 16. 14.

sz: s-sel jelölve a köszönetben: seretuel 15. 10. (az epistola-t nem számítva; v. ö. apostol.)

th szó végén az ajánlásban: ayanlasath 4. 5. mynth 4. 6. halloth 4. 10. engemeth 4. 11. minth 4. 13. kyketh 4. 14. Bwneykerth 4. 16. bo-czatoth 4. 16. Huzth 4. 16. engemeth 4. 17. Janosth 4. 19. iolleheth 4. 21. Egyerth 4. 23. azerth 4. 23. vrfiath 4. 25. Maseerth 5. 4. azerth 5. 4. azth 5. 5. adoth 5. 7. kyth 5. 10. adoth 5. 11. nagyoth 5. 13. azerth 5. 13. Curiath 5. 14. kyth 5. 14. kelleth 5. 15. myerth 5. 16. mynth 5. 17. erkŕlcŕwŕkŕth 5. 19. yleteketh 5. 19. ezth 5. 21. ayokoeth 6. 1. remenseegeketth 6. 4. eelteeth 6. 6. neuekedeseeth 6. 6. Lewth 6. 8. gŕrgŕdŕwŕth 6. 11. vristenth 6. 12. ewn-magath 6. 13. ezeketh 6. 14. gondolatomoth 6. 15. okerth 6. 16. merth 6. 16. akaratyath 6. 17. kynalth 6. 17. kedueeth 6. 18. smyndeneketh 6. 20. mynth 6. 21. okeerth 6. 22. merth 6. 22. hatamegeth 6. 23. embereketh 6. 24. zer-zetesekeht 6. 26. Merth 6. 26. sokoth 6. 26.

t szó végén az ajánlásban: zolgalathyat 4. 5. elŕt 4. 14. fiat 4. 18. ayandekot 5. 7. iollehet 5. 9. Harmadeert 5. 13. tetewt 5. 20. vristent 6. 19. nepeket 6. 25. (Szóvégi *t* és *th* jegyet csak 3 oldalról jegyeztünk; az arány tovább is ilyen.)

th szó végén a köszönetben: zenth 15. 16. yth 15. 21. zooth 15. 25. keth 15. 25. yrth 16. 7.

t szó végén a köszönetben: kŕwŕnetet 15. 4. vtat 15. 5. zent 15. 6. haznot 15. 9. yrasokot 15. 12. azyrt 15. 12. myt 15. 12. gondolatot 15. 13. amynt 15. 16. parenthesisit 15. 17. kyt 15. 17. nehezszyget 15. 17. bantast 15. 18. myt 15. 19. mint 15. 21. mynt 15. 23. okaert 15. 25. ertelemert 16. 2. verset 16. 3. felet 16. 3. kyket 16. 4. zent 16. 4. ket 16. 5. kyt 16. 5. adot 16. 9. ygyket 16. 9. voltayrt 16. 11. azert 16. 11. epistolat 16. 12. ket 16. 12. berekeztet 16. 13. ygyket 16. 13. zent 16. 14. ertelemert 16. 15. munkaimot 16. 17.

Izés az ajánlásban: iwueuyn 4. 13. ylw 4. 15. ydes 4. 18. ylw 5. 6. yleteketh 5. 19. ylew 6. 3. besydektwl 6. 19. ylw 6. 19. volnai? 8. 17. yletew 10. 10. ylew 11. 13. ylew 11. 22. Enym 12. 10. ylev 12. 13.

Ezzel szemben több az *é* az ajánlásban: .l. az *é* jelölését *ee*-vel és *e*-vel az ajánlásban.

Izés a köszönetben: wduŕssigeknek 15. 5. reminlem 15. 8. azyrt 15. 12. esmersyibe 15. 14. nehezszyget 15. 17. vetnyd 15. 22. nihol 16. 2. nihol 16. 2. esmerynek 16. 5. vykony 16. 3. ygyket 16. 9. voltayrt 16. 11. yltwnk 16. 11. ygyket 16. 13. egyssgeben 16. 16.

Ezzel szemben *é* a köszönetben: vetesnek 15. 20. okaert 15. 25. ertelemert 16. 2. nehol 16. 3. azert 16. 11. leygyetek 16. 15. egyssgeben 16. 16. vegyetek 16. 18.

Az *-ul* képző, *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről* rag az ajánlásban: nyaualyak-tol 5. 3. vristentwl 5. 10. ewfelseegetwl 5. 11. sokaktól 6. 5. iobagyoktol 6. 10. besedektwl 6. 19. ewfelseegetwl 6. 21. emberekwl 6. 22. naprol 7. 21. nyewrewl 8. 17. magyarol 8. 17. magyarol 9. 27. ydŕtewl 10. 1. kŕzzwl 10. 6. reegtewl 10. 26. tewlem 11. 7. vristentwl 11. 8. malaszytatol 11. 9.

kyrewl 11. 16. magyarol 11. 23. dolgaytol 12. 23. yregym twl 13. 5. soloktol 13. 6. dragalmazoymtol 13. 6. nyewrewl 13. 11. tewle 13. 24. (nyomorolt 5. 26. tanolny 9. 17. stanollya 12. 20. tanolnom 13. 24.)

Ugyanezek a köszönetben: diakul 15. 19. magyarul 15. 20. magunktules 16. 2. irasatul 16. 4. linearul 18. 8. magunktul 16. 15.

Foglaljuk össze e különbségeket röviden. — 1. Az ajánlásban és a hét sorban az *é* hang *ee*-vel van jelölve mintegy 140-szer, *e*-vel ugyanannyiszor. A köszönetben (— az *és*-t nem számítva —) mintegy 25—30 *é* hang van, de egyszer sincs *ee*-vel írva. — 2. Az ajánlásban az *ö(ő)* hangot *ew* jelöli 92, *w* 42, *w* 5 esetben, míg a köszönet 13 *ö(ő)* hangját következetesen *w* jelöli; tehát mig ott kétszer annyi az *ew* jel, emitt elő sem fordul, (— csak egyszer, de *ü* értékkel.) — 3. Az ajánlás 29 *cs* hangjának mindig *cz* a jele, holott a köszönet egyetlen ilyen hangja *chy*-nal van írva. — 4. Az ajánlás 9 *c* hangját pontosan mindig *cz* jelenti, holott a köszönet egyetlen *c*-je *ch*-val van jelölve. — 5. Az *sz* hangot az ajánlásban 57-szer jelöli *z*, 43-szor *f*, 1-szer *s*, 2-szer *sh*. A köszönet 16—17 *sz* hangja közül csak egy van *f*-sel jelölve. — 6. Az ajánlás 3 oldalán 55 *th* s 9 *t* van szó végén ellenben a köszönetben csak 5 *th* s 35 *t*. — 7. Az ajánlásban 14 íző alak van, holott mintegy 200 *é* hang van benne, ellenben a köszönetben 16 íző alak van s e mellett csak 14 *é* hang. Tehát mig ott 214 *é*-s szóból csak 14 íző, emitt az *é*-s alakoknak több mint fele. — 8. A ma köznyelvi *-ul* képző, *-tól*, *-től*, *-ról*, *-ről* rag magánhangzója az ajánlásban mindig középső nyelvallású, a köszönetben mindig felső nyelvallású. (Az 5 *tewl* mellett 6-szor előforduló *twl*-ről persze bizonyosra vesszük, hogy szintén *ó*-vel hangzott.)

A fordítás végére írt hét sor (466. l.) is hozzájárulhat az ajánlás iménti adataihoz: az *ö(ő)* jelölése: Ewrwk 13. lewt 16. ewtsazharmyncz 18. estendöbe 19. A *cs* jelölése: diczeretere 14. A *c* jelölése: ewtsazharmyncz 19. Az *sz* jelölése: tiztessegere 15. sent 15. lewt 16. syleteseenek 18. ewtsazharmyncz 18. estendöbe 19. A *th*, *t* szó végén: sent 15. lewt 16. senth 16. keet 19. Izés: estyn [?] 17. (*é*: diczeretere 14. tiztessegere 15 vege 16. syleteseenek 18.)

Ha a helyesírási és nyelvjárási sajátságoknak ilyenmű kérdés eldöntésére általában van bizonyító erejük, — amint-hogy nagy van, — akkor a fönti szembetűnő különbözőések

miatt bizonyosra kell vennünk, hogy a köszönetet nem Komjáti írta. Említenünk kell azt az általános észrevételünket, hogy a köszönet helyesírása következetes — az olvasás tekintetében nem fontos szóvégi *t* jelölését kivéve —, a Komjátié pedig következetlen. Minthogy a fentieket az ajánlás és köszönet külön származásának igazolására elégnék tartjuk, kevésbé szembeszökő sajátosságokat nem említünk, egyet azonban, minthogy más bizonyításunkban fontos adat lesz, itt is kiemelünk: hogy a *nagy* középfoka a köszönetben *nagyub* 15. 24., az ajánlásban pedig *nagyobban* 6. 21., *nagyob* 12. 5., *nagyob* 13. 19.

II.

Trócsányi Zoltán (MNy. 4 : 410.), miután megállapítja, hogy a *Zenth Paal leuley*-ben három nyelvjárás szerint szólnak, ezt mondja Komjátiról: »Nagyon valószínű tehát, hogy a korában már meglevő, Erasmus szövegén alapuló fordításokat felhasználta, részint szóról-szóra, részint kiegészítve azokat egymással, — s ha egyik sem volt jó — a maga fordításával... Az *e-ző* nyelvjárásban írt részek, minthogy a Frangepán Katalinhoz intézett ajánló levél szintén *e-ző* nyelvjárású, K. munkájául tekinthetők.«

Meggyőződésünk szerint Komjáti az említett ajánlásban és hét soron kívül semmit sem írt, illetőleg fordított, sőt a könyv némely részét tán nem is maga másolta, nevezetesen a római levél argumentumát. Különbösen hogy lehetett olyan könyvnyelmu, holott hazudozó, hiu és nagyképüsködő, hogy ha már fordít, összevet, kiegészít, ollóz-sollóz, hát el ne tüntesse legfőbb áruját, a köszönetet; hiszen erre, ha a római levél argumentumabeli figyelmeztetést a lineakruul elhagyja, semmi szükség sincs. Mert az alábbi idézetből nyilvánvaló, hogy az egész köszönet jóformán az olvasó figyelmeztetésére íródott, hogy t. i. ha olvassa a könyvet, ne keresse lineák közt egy-egy diák szónak másod-harmad jelentését, mert e lineák helyett a könyvnyomtató könnyebb voltáért a parenthesisssel, a két félholddal élt. 12 sorban köszönti az olvasót, kívánja, hogy minél többen olvassák e hasznos könyvet s a 15. sorban így szól: »...de hogy r>wideden meg yelenchyem amy t akarok, az zenth Paal epistolaiban gyakorta valo parenthesis kyt laach...« s innen kezdve 26 sorban a parenthesisről szól úgyszólván végig, mert csak az utolsó 9 szóban köszön az olvasónak s ajánlja munkáját. Ha Komjáti ez iménti idézettől kezdve a köszönet nagyobb második részét elhagyja, vagy pláne az egészet, ezzel nyomát veszti a dolognak s művelt-

ségünk története, — minthogy a könyvészeti kutatás e kérdésre nézve, úgy látszik, meddő, — igen értékes adattól esik el.

Ha Komjáti ily korlátolt elme volt, hihetjük-e róla, hogy később is nem szóról-szóra másolt? Hogy nem csak akkor másolt a maga módja szerint, ha figyelme fáradt? Nem hihető! Komjáti valósággal képtelen, vagy léha volt még arra is, hogy az olvasási nehézségeket eloszlassa, különben hogy hagyta benn a könyvben a nagy özö és íző részleteket! Pedig új magyarázat szükségességének egyik okául éppen a régi magyarázatok (= fordítások) nehéz olvashatóságát veti az ajánlásban: »... kynek nem csak az értelme de meeg az olvasasays neheznek teczyk vala.« (8. l.). Hogy csakugyan az ízés és özés s tán a helyesírás volt a legfőbb nehézség, igen érdekesen bizonyítja az, hogy a maga módja szerinti átírást meg is próbálta s hogy mennyire vitte, az komolyságára és kitartására vet szép világosságot. Már az is szembetűnő, hogy a római levél magyarázatának első 41 sorában az özö alakok ki vannak igazítva (*tyzen harmadyk, nemelyeketh, velekedese*, 17., 18. l.), de sokkal szembeszökőbb magának a római levélnek eleje, kb. 30—40 sor. Itt előfordul az s hang f jele, ezen kívül azonban az egész hosszú levélben egyszer sem. E levélben mindenütt *-rul* e rag alakja, a két első lapon azonban van két más adat: fiarol 44. 13. rolatok 45. 7. Ugyanitt a 45. l. 8. soráig az ízés is ki van igazítva: *LEVELENEK, meltosagra, igerthuála, el tówkellteteth, senthsegnek, azerth, meltosagnak tizteth, engetessek, nemzetseg, neuyn, bekesegh, Irettetek*. Mindhárom sajtóság Komjátira vall. S itt jó fontolgtatnunk az ajánlás e sorait: »... magyarol fordoytottam... nemely ygeketh... tewbzewrys yrtam... mykynth az Romabelieknek yrth leueleenek argumentomaba megh jelentettem, smegh yrtam, im azerth the Nagysa: poronczolatya zerenth the Nagysa: kwldwttem ęs be muttattam.« Érthetjük-e e sorokat úgy, hogy próbafordítást küldött s mutatott be őnagyságának? Vagy az egész könyvre értsük-e? Mert ha az elébbi kérdés szerint értelmezhetjük, akkor a római levél eleje volt e próbafordítás.

Mindezeket jónak láttuk meghányini-vetni s az előszó kétféleségének körülményeiben, Komjáti elméjének s erkölcsiségének pallérozatlanságában keresni legfőbb érveinket; nem azért, mintha a könyv nagy része e nélkül is ellene nem vallana, hanem azért, mert vannak a könyvnek olyan részletei, amelye-

ket csakugyan Komjátiénak lehet tartani első tekintetre, sőt tüzetes vizsgálat után is jóval kevesebb bizonyítékot lelünk bennük, mint a könyv más részletében.

Már pusztán a Trócsányi Zoltán megállapítása után is nagyon valószínű, hogy a levelek elé tett magyarázatok közül egyet sem fordított Komjáti. Mert az ő nyelvjárása ez ő, ezeké pedig öző és íző, itt-ott keverten. Hogy e föllevést a bizonyossághoz közelebb vigyük, vessük össze pl. a római levél magyarázatának némely más sajtóságát az ajánlásával. — Láttuk, hogy Komjáti az *ö(ő)*-t az esetek nagyobb számában *ew*-vel jelöli. E magyarázat megfelelő terjedelmű részletében csak a következő adatok vannak: *lewth* 17. *kwldewtte* 18. *idewben*, *segetczegewkre* 19. *lewth*, *lewn* 21. *ewzwe* 26., pedig e magyarázat öző. Nézzük az *-ul*, *-ül*, *-ról*, *-röl*, *-tól*, *-töl*-t:

newul, proconsultul, iarasokrol 17. igetwl, Josephtwl, Sidoiul, Gw-rwgwł, Deakul 18. azzonyatul, varastul, wueytul 19. hytwkrwl, zwrzetws-segwkrwl, Paltul, gonozul, apostoloktul 20. Sidosagrol, yarasokroi 21. myndwnwstulfogwa, tarsasagtul, skwzwsulesetwl 22. eteletul, vertul, hw-soktul, parzanasagoktul, [myndwnwstul] 23. twruenyetul, iarasokrol, helrwl, terhetul, Sidogtul, mendwnwstwl 24. anyatul, atyatul, dolgokrol 25. octalanul, apostoloktul, el fordoytasrol, pompeustul, iarasrol 27. [ffordulas 17. fordultanak 21. skwzwsulesetwl 22 newu 25.]

Tehát mindig *-ról*, *-röl*, de mindig *-ul*, *-ül*, *-tül*, *-tül*. Komjáti nyelvjárásában a mai *-ít* képző következetesen *-ojt* *-ejt*:

aloytok 4. 9. tanoytanam 4. 19. tanoytasara 4. 21. tanoytani 5. 1. tanoytanam 7. 13. gyaporoytanam 7. 16. tellesyethy 8. 5. tanoythany 8. 5. fordoytath 8. 17. fordoytanam 8. 23. fordoythatnam 9. 4. fordoytasara 9. 21. fordoytasba 9. 24. fordoythatnak 10. 7. fordoitanam 10. 19. fordoytasarays 11. 5. aloytom 11. 7. fordoytottam 11. 24. tulaydonoytom 12. 16. tulaydonoytottham 13. 5. fordoytasaba 13. 11. tanoythuan 13. 18. fordoytya 13. 22. tanoytasaba 14. 4. tanoythuanymual 14. 23.

A római levél magyarázatában azonban:

tulaydonytotta 17. erwssyttetwth, fordijtoth 19. tanoyttattanak, tanyttattanak, alytanak 20. alytanak, alythyak, indoytatek 22. megh tyztytana, megh fizitath, zabadoytotta, aloitana, tellesyentendwnek 24. aloytom, aloitanak, homalosyttatnek 25. erwssyty, tanythya, el fordoytasrol 27. enhyty, tanoythwan 28. tanyth, Tanyth 29. byzonythya 30. cywndwzyty 31. tulaydoniczon, tanoytwan 34. haboryttassek 31. elegitwth 38. veytekwzwen, alythya, tulajdonythya 38. aloytom 39. zabadyth 40. aloytom 41.

Az ajánlásban a *-t* tárgyragot a többesjelhez s a birt. személyrghoz mindig *-o*-, *-ö*- köti:

erkwlczwwkt 5. 19. gondolatomoth 6. 15. doctorokoth 11. 25. ayandekomoth 12. 18. Azzonyomoth 13. 2. munkamoth 13. 3. vygyzasomoth 13. 3. Azzonyomoth 14. 13. ayandekomoth 14. 14. halalomoth 14. 17.

Ellenben emitt egyetlen egyszert sem:

hywattatakath, titeketh 18. kyketh 19. apostolokath 21. poganokath, azokath 22. harmakath, el hagyattakath, el twrletteketh 23. poganyokath 24. azokath, kyketh 25. fwrteimetwswketh, imadokath, atkozatakth, kegywtlenwketh 26. Romabelyeketh, kyketh 27. mindwnwketh, Gwrwgwkweth, poganokath, keulsegwkweth, negedessegwketh, el owultakath, hatra vetteketh 28. napokath, mosdasokath, elmeywketh 29. Sidokath 30. kewansagynkath 33. Romabelyeketh, gyarlosagokath, hytwketh, zabadczagokath, ayandekokatth, wnnwmmagukath 34. Romabelyeketh, bewkezwssegwketh, Romabelyeketh 35. newuketh, alnoksagokath, egygywsegwketh, voltokath, wketh, tytemenywketh 36. tykkokath 40. Sidokath, poganyokath, kettwketh, hywwketh, hytetlenwketh, leueleketh, Nemelyeketh 41. nehezeketh, melyeketh, nehezsegwketh, igeketh, kyketh 42.

Már ebben a magyarázatokban is előfordul a *cs* hang *ch*, *cy* jele. Az első korintusi levelet már a *cs* jelölése is határozottan elkülöníti a Komjáti írásától:

vachyorara, vachyorat, vachyorayanak, chyak, bwlchyesegnek 113. bochatot, erkwlczwwketh 114. megh chyalnanak 115. dichyekwdyenek, belchyesegnek, cyelekwdesth, chyalard 116. stb.

Hasonlóképpen pl., — csak úgy találomra választva — a filippibeliekhez vagy a Timóteushoz írt második levélé:

dychyrtetnek 303. chynalo, zerencyekuel, dychyruyn, dycyokedny 304. cyendes, bochatvan, becynlnek 305. kyzycye, cyak, sparancyolya 384. cyasar 385. (twmlwchbe, twmlwchnek 304. twmlwchbe 305. masodchor 385.)

Az összes magyarázatoknak nincs egyetlen lapja, amit Komjáti fordításának lehetne tartani. Az összes magyarázatok tüzetes átvizsgálása után mondjuk ezt s egészen feleslegesnek tartjuk nyomról-nyomra jegyzett bizonyítékainkkal itt előállani. Az ajánlás nyelvének és helyesírásának az argumentumok bármely részével való összehasonlítása azonnal meggyőz bennünket arról, hogy ezekben alig van nyoma Komjáti másoló 'munkájának és fáradságának'.

Kissé másként áll a dolog magukkal a levelekkel. Nem azért, hogy — amint fennebb már mondtunk — mindjárt az első levél legelején kétségtelenül meglátszik a Komjáti keze-

nyoma, — ez ugyan nem akasztja bizonyításunkat, sőt támogatja, — hanem azért, mert a 208. l. első sorától, tehát mindjárt a harmadik levél egy helyétől kezdve az összes levelek ezők (észők). Minthogy e részekben több jelenség szól Komjáti mellett, mint ellene, meg kell fontolnunk a következőt. A köszönet szerint a levelek előtt ott volt a római levél magyarázata, nyilván a többi is. Ezek mind őzők és ízők. Ező (észő) levelek előtt őző és íző magyarázatok. A könyv szerkezete tehát olyan volt, mint a mostanié, a Komjáti-féle kiadásé. Ha e magyarázatok mind megmaradtak, ugyan hova lehettek volna el közülök a levelek? Nyilván ezek is megvoltak s Komjátinak teljes kész fordítása volt. Ez észrevételünket súlyosabbnak tartjuk, mint az alábbi bizonyítékokat. De lássuk ezeket is a 208. l.-től kezdve:

-ul, (-ül), -túl, (-tül), -rül (rül): fordulnak 208. twlwnk 225. embe-
rektwl 273. (bossusagoth) 240. emberektwl, istentwl 252. embertwl 253.
azoktul 258. poganul 258. istentwl 265. zabadostul, zabadoztul 267. he-
gyetwl 268. (hossusagh 289. fenessegtwl 296. elwistentwl 300. Christustul
306. fordul 309. mondoktul (ellensegynktwl) 311. felewl 331. (tanusagy)
332. Christustul 341. rulatok 341. haragtul 343. agazatitoktul 345. (bossu-
allasa) 346. Christultul 366. (sanariusagtokon) 357. poganioktul 373. tano-
sagtul 375. (tanusagnak) 376. tarsatul 377. tanulnak 378. (bossusagra) 391.
Cristusunktul 401. tunya hasuk 403. igazultattak 407. Christustul 411. tunyaiul
420. ky sarmaztaktul 434. mentektwl 434. Abrahamtul 434. attul 435. tisztulas-
sanak 444. aldozatul 444. (bossu allasth) 448. bozzu allas 449. paptul 464.
ü:i megfelelés: zizeth, fylek 233. zeplwnelkylvalo 233. [v. ö.
bernelkwl, iutalomnalkwl 234. stb.] fywgh [! = függ] 261. zyleteth 265.
(v. ö. zwleknak, zwlek 241.) zileiteknek, zylek 299. iket [! = őket] 300.
tiztasyuel 314. gimwlywt 321. fel figestuen 331. lelkyketes [?] 344. si-
netlen 353. tizben 357. Bynws 359. syket 361. pispeky 371. pispeket 372.
synetlen 374. synetlen 377. pispekek 378. synetlen 386. [swbwł v. ö. elébb:
tiztasyuel 314.] iket, fylwketh [= fülöket] 395. syuek 411. akaratodnalkyl
412. yketh 419. siletet 436. eskwuesnelkyl 436. vegnelkyl 437. bwñnelkyl
439. yket [3-szor] 439. sylettetet 454. syleytlwl 454. yket 455. iket, ynkelkyl
458. [v. ö. swłte, swłtetenek 452. fwgielmetesnek 391. wsmertyre 392.
bwnerth 446. kwsded 450. stb. Igaz, hogy a befejező hét sorban is egy-
szer: syletesenek 466.]

ízés: naponkynt 211. kirizuel 222. iotitemenyeth 222. rezynt 228.
tytemeny 228. annyra 235. fylek rayta 242. vythkeztenek 242. kysyrcyetek
243. tethnyk 244. kysyrteseerth 256. igyetz 260. ennyre 260. igeretyth 262.
zeresyre 266. merticletessegh 272. keresthyn [= keresztjén] 274. kwñywr-
gisymbe 282. meg esmeretyre 282. kysalkodnak 292. yktelen 294. setysegth
296. cyelekedetiuel 296. yktelen 297. zeressytek 298. fegyuerith 301. kysal-
kodasinak 301. agyktokoth 301. irygysegnek 308. meg sygenywtetem 308.

dicyekedistek 310. kypebe 311. igyeth [= igéjét] 313. kysertet'k 314. annyra 315. annyra 317. cylhoz 317. tygedees 319. besydet 328. besydeknek 329. mykippen 329. ligen 330. besydet 333. besyde 434. besydben 335. besydeknek 336. besylhesswk 336. annyra 342. feienkynt 353. tistessygb 353. twkilletes 354. annyra 357. Annyra 359. terhire 362. esmeretyre 369. keet-sygneikwl 371. besedyben 374. Besyd 375. vetysuel 375. ideesb 376. iluen 377. hazonkynt 378. irigseeg 380. kwnywragsimbe 386. meg sygienwltetetheten 390. wsmereyre 392. ylwkw 394. myglen 419. annyra 420. ezyrth 423. ilwisten 424. kisirtesnek 424. be mynesnek [! = menésnek] 426. be yruen 428. meg kysyrtettet 428. serynth 430. ylwisten 431. mykynt 433. agikaba 435. [v. ö. agyokybol 434.] miltosaga 435. napon kynt 437. vyn 440. feienkynt 441. vyret 442. estendwnkynt 445. ammyg 446. [v. ö. ammeg 445.] ygirthe 446. sygyly 453. feyenkynt 454. mentyk 455. kymeyt 455. yleteknek 463. iwueuyn 463. titemennyere 465.

Mint igen érdekes jelenséget meg kell említenünk a *fywgh* (= függ) és *sygenywtetem* kiigazított alakokhoz hasonlónak látszó következőket: *syegentelensegeket* 242. *besielw*, *kysyrteteth*, *kysyercyetek* 243. *kysyertessel* 272. *Syerkennye fel* 297. *syeles* 325. *resyenek* 326. *besyellette* 348. *kysierth* 346. *edyen* 391. *titemennyere* [?]. Hogy ezekben diftongus van-e, vagy pedig íző szövegből éző másolásra vall, nehéz megmondani. Ámbár az *el eneysyk* 440. alak s főként a köszönetbeli *leygyetek* más diftongust sejtet, amiből az íző részletekben található éző alakok is könnyen magyarázhatók, míg az ező (éző) részekben sokkal kevesebb az íző alak, mint amennyit diftongizáló fordítótól várhatnánk. Valószínűbb tehát, hogy a fentiek másolási hibák.

Az *-ít* képző: *velagosytana* 209. *betelyesettem* 219. *el elegyetenwnk* 231. *meg eleuenythetne* 263.

Özés: *zwrwz* 211. *czelekedwth* 257. *meg ielentetwth* 287. *twrekedwth* 310. *ielws* 316. (Mindig vötte, lött, tötte stb.).

Figyelemre méltó jelenségek: *gundolya* 230. *gundoluan* 272. *feldalat* 312. *uelagra* 368. *velagoknak velagaiglan*, *vilagoknak* 368. [gondiat 376., 377.] *kwlomb* 380. *euelagra* 381. *buoitiak* 381. *velagossagot* 383. *hyuth* 386. *kealto* 387. *wsmereyre* 392. *kezel* [= közel] 395. *velagoknak velagaygla*n 397. *haragut volt* 425. *meg nyugut* 427. *velagosoltanak*, *velagnak* 431. *kezel* 432. *iogyara* [= jobbjára] 438. *velagoknak*, *velagon* 444. *igyszer* [= egyszer] 444. *gundot* 457. *iogyara* 457. *gungiath* 458. *kyuel* [= kívül] 464. *velagoknak velagaygla*n [= K.-nál örökköl-örökké] 465.

Szándékosan hagytam utoljára a három legfontosabb tanut a *cs*, *c* és *ö(ó)* hang jelölését.

A *cs* hang jelölése: *zabaczagual*, *zabaczag*, *dyczwsegeth*, *diczwsegbw*l *dyczwsegre* 208. *czalarczagmyath*, *dyczwsegenek* 209. *paranczola*, *dy-*

czwsege, ekynczeth s így tovább is. Másként is a 213. l.-től kezdve: *cyelekedet* 213. *cyapasogba* 216. *mycyoda* 217. *tistoicyukmeg* 218. *chyialtunk* 218. *cyak* 219. *cyelekedyk* 220. *dycyeruen* 223. *Lukacy, cyak, cyak* 225. *bocyatoth* 226. *cyalarczag* 227. *ųregbeycye* 228. *cyelekedyk, dycyeresse, imacyagogba* 229. *atanacyochoh* 230. *dicyekedem* 231. *dycyokedwnk, cyak, dycyekeduen, dycykegywnk, dycyekedyk, dycyereses, Dicyer* [e lapon csak 1 *cz*: *dyczekegyek*] *meg cyalta* 233. *dycyekedes* 234. *cyelekedem, dycyekednek, cyalard, cyuda, cyelekedtek, dycykegyem, [czelekedem, czelekedwh, aloyczon]* 234. Így váltakozik tovább is. A galatásokhoz írt levél 6. fej.-től csak *cz*. 272. l. *chinalna* 286. *cyendesseguel* 290. A 296. l.-től megint váltakozik: *czalion setechegek, dycyrietek, cyelekedetiuel, ielenzetek, cyak, valamycyoda* 296. stb. A 312. l.-től a 321-ig egy *cz* sincs, csak *cy*. Alig fordul elő az 1. Tim. lev. 3. fej.-ig 371. l. Innen kezdve újra keverődik, de jóval több a *cy*; néhol a *cz* lapokon keresztül nem jó elő. A 394. l.-től megint gyakoribb, a Fil.-hoz írtban csak *cz*. A zsidó lev.-ben eleinte úgyszólván csak *cz*, később *ch, cy*.

A *c* jelölése: arcaiaira 208. arcaual 208. arcaion 209. arcaioik 274. arcaian 297. cylozh 317. ecyersmynd [2-szer] 330. ecyer smynd 330. ecyersmynd 336. Laodiceaba [3-szor] 338. arcaytokat, ecyeres, kecyeres 346. teczyek 347. arcaytokat 348. propheciakot 353. arcayatul 357. kelepceybe 381. Galaciaba 396. tycicust 396.

Nunc venio ad fortissimum. Az *ö(ő)* jelölése *ew* (*ew*)-vel:

Nunc venio ad fortissimum. Az *ö(ő)* jelölése *ew* (*ew*)-vel:
 S EwT 215. Ewrwlwk 221. sewth 233. bwrwge 237. lewth 263. sewth 265. sewth 267. ew 280. betewith 283. ewltwzettek 300. Ewrwltemkegyg 320. Ewrwlietek 320. tewt 321. lewt 418. tewth 429. Címbe fordulnak elő a következők: EwTWDYK 212. ELSEw 251. EwTwdYk 269. Elsew 279. EWTEwDYK 295. elsew 306. elsew 324. elsew 341. EwTEwDYK 351. ELSEw 366. EWTEWWDYK 376. Elsew 385. ELSEw 385. ELSEw 401. elsew 410. EwTEwDYK 428., tehát külön cédulára tartoznak. Nem írtuk ki a *bew* melléknév származékait, minthogy a *beuebben* 241. *beueb* 450. adatok szerint *bév*-nek hangzott. (V. ö. *hévség*; a tordai nyelvjárásban.) Ilyen hangzását maga az is bizonyítja, hogy ez egy szó — a fenti kettőt kivéve — következetesen *ew*-vel van írva, összesen tízszer.

Most foglaljuk össze a 208. lapon (— itt szünik meg az ízés —) kezdett megfigyeléseinket. Az ízés a szóknak nagyobb körére terjed ki, mint az ajánlásban, bár nem gyakoribb. Az *-u* tövű szó, valamint az *-ul, -tul, -rul* rag, az özés, az *-ít* képző, (mélyhangu szóban éppen), még az *ü*: *i* megfelelés is, meg más kijegyzett sajátság Komjátinak idegen. A *cs, c* jele kezdetben *cz*; később a *cs*-é többnyire *cy* (*ch, chy*), a *c*-é *cy* (*c*). A *cs* és *c* *cz*-vel jelölése az ízés elhagyásával egyszerre kezdődik s minthogy mindez Komjátii jellemző sajátsága, hamar gondolhatunk arra, hogy e rész csakugyan az ő munkája.

Ámde ennek, a fentiekén kívül, ellene mond az sz hangnak eleinte z-vel való következetes, (később egyre ritkuló) jelölése, ami már megint nem az ő helyesírása szerint való. A szövegből vehető legfőbb bizonyíték azonban az *ö(ő)* hang jelölése; ez az egész ező (éző) részben nagy következetességgel *ü*-vel van jelölve, holott az ajánlásban sokkal gyakoribb az *ew* (*eü*) jel; az ező-éző levelekben, — a címbelieket nem számítva — a százakra menő *ö(ő)* hang közül csak 15, mond tizenöt van *ew(eü)*-vel jelölve. S ez annál feltűnőbb, mert a munka befejezéséről írt s az utolsó levelet nyomban követő hét sor öt *ö(ő)* hangja közül három van *ew*-vel jelölve, vagyis a Komjáti-féle ajánlás ilyen jelölésének nagyban megfelelő százalék.

III.

Nem szólottunk még a leveleknek íző részletéről. Azért hagytuk utoljára, mert megfigyelésünk szerint ez egyezik legpontosabban a köszönettel s így itt szólunk a köszönet írójáról, a könyv első kiadójáról s úgy nagyjában a könyvbeli fordítások történetéről. E részletben az *sz* *z*-vel, az *ü(ű)* *w*-vel, az *ö(ő)* *w*-vel van jelölve, (szó elején *ew*, még pedig következetesen; a köszönetben nincs *ew*, de szókezdő *ö(ő)* sem fordul elő); az *-ul*, *-túl*, *-rúl* mindig ilyen alakú, a *cs*, *c* hang jelölése is egyezik a köszönetével, bár ingadozás van. Érdeemes megemlítenünk a *szó*, *szól* írása módját, amely a köszönetben egyszer *zooth* (15. l.), egyszer meg *zoual* (16. l.); ez az egész könyvben sokszor fordul elő, e részletben is pl. az I. korint. lev. 14. f.-ben tizenhatszor: *zool*, *zool*, *zool*, *zolnotok*, *zool*, *zoluan*, *zolozen*, 175. *zooth*, *zool*, *zooth*, *zoltok*, *zooknak*, *zonak*, *zool*, *zool*, *zool* 176. Más magánhangzó betűje is van kettőzve, mint a köszönetben is. A *nagy* középfoka: *annagyub* 77. *nagyub* 171. (kétszer), 175. 183. *nagyubban* 177. *nagyuban* 207. (Másként egyszer sem.)

A *cs* jelölése kezdetben következetesen *chy* mint a köszönetben (később ritkább, sőt ritka, helyébe a *ch* lép):

chyelekettetyk 199. dychyekedyswnk, bŵlchyesyguel, dychyekedystek, dychyekedyswnk 201. nynchyen (4-szer) 202. dychyŵsygyre 202. kychyoda 203. chyak, meg bochyassatok, dychyreteteketh, meg bochyattok, meg bochyatom, meg bochyattam (3-szor), 204. bolchyot, dychyŵsegeth, kychyoda 205. dychyrŵknelkwl 206.

A *c* jele az esetek nagyobb számában *ch* (a latin szót nem számítva); a köszönetben is *ch*:

teccyk 46. engech 51. egcher 64. ecyersmind 85. marach 87. harminchadot 93. harminchadual 93. harmynchadyath 93. echersmynd 100. techyk 134. tecyk 135. tucy 147 (2-szer.) lehech 148. teccyk 151. cyelba 157. Jachyany 159. egycyersmyndh 159. techyk 159. echersmynd 171. ercyee 172.

chymbaloma 171. archarul, archara 174. archayara 178. laccyk 180. ecyer-smind 181. el veech 185. (Sohasem *cz*; latin szóban sem.)

A kétszer előforduló *-ról* ragról már mondtuk, hogy Komjáti igazításának tartjuk; ezt is: *istentwl* 44. 25. *istenrwl* 46. 16. Ezekon kívül az *-ul -ül, -tül, -tül, -rül -rül* összesen 160-szor fordul elő, holott *ő*-vel csak háromszor, *ó*-val szintén.

Az *ő(õ)* jele következetesen *w*, az *sz-é* meg *z*, anyyira, hogy a köszönetbeli *seretetuel* (15. l.) *s-ét*, — ha igazzá válik föltevésünk — a Komjáti hibájának kell tartanunk.

E szembetűnő egyezések könnyen meggyőzhetnek arról, hogy a levelek íző részletét *s* a köszönetet egy ember írta. Még pedig művelt ember, aki sokat olvasott és írt is magyarul, úgy hogy volt módja, alkalma a gyakorlás útján következetes helyesírásra vergődni; nem úgy mint Komjátinak, akiről úgy látszik, mintha most próbálná először a latinból hiányzó hangjainkat kiolvashatóan jelölni. Aki annyit fordít, vagy igazgatva másol, mint amennyit e könyv kiadója *s* hangjainknak annyi célszerű jelével százszor-ezerszer találkozik (*ch, cy, w, z* stb.), lehetetlen, hogy végre valamilyen következetességre ne vergődjék *s* a munka befejezése után olyan idéetlen helyesírással írjon, mint Komjáti az ajánlásban. Ellenben a köszönet-író következetesen jelzi a hangokat, mert írástudó ember. Előszava rövid, egyszerű, nem áradozó, kérkedő, hizelgő, és gyáva, mint a Komjátié. Ő sem a maga erejéből magyarította a könyvet, de nem is kérkedik sok szent magyarázó doktorokkal; *s* ki tudja, nem mondta-e meg könyve címlapján, vagy egyebütt, hogy hogyan és miért dolgozott. A lutherista forradalom hírére minden épkezláb szellem áhítozott a magyarított Pál apostolra, hátha csakugyan az van az írásban, hogy a hitetlen is megigazulhat a jócselekedet útján! Sürgős és várva várt könyv volt. Várták is, »akkyk wduwssigeknek vtat minden modon keresyk.« A fordítás régen meglehetett, mint ahogy ekkor már aránylag nagy időre terjedő története van a magyar bibliafordításnak. A könyvvel való hosszas foglalkozás után bennünk az a meggyőződés alakult ki, hogy a legrégebbek a leveleknek ízéssel kevert *éző* (észő) részei. Ezt használta, vagy írta le egy *öző* nyelvjárásu ember *s* a levelek elé tette Erasmus argumentomainak fordítását. E fordítást használta *s* néhol, különösen a római, I. korintusi levelet *s* a II.-nak elejét,

alaposan átdolgozta s a maga nyelvjárására írta a köszönetíró, itt-ott azonban özö részlet (168., 169. l.), vagy alak is maradt benn. Valószínűleg az egészét át akarta gyúrni, annál inkább, mert a parenthesisre eleinte nagy súlyt vet s bőven magyaráz benne lutherista szellemben. Később azonban, az ezö részekben egyre kevesebb jelentősége van a parenthesisnek, sokszor meg el is marad, holott parafrázis van, nyilván azért, mert az író a latin szöveget nem tartja szemé előtt, az ezö fordító pedig nem jelezte a másod-harmad jelentés magyarázó voltát semmi jellel s így a köszönetíró figyelmét elkerüli a sok pleonazmus. Pl. a 309. l.-on 2, 391. l. 4, 392. l. 3, 393. l. 3, 394. l. 2, 397. l. 4, 412. l. 4, 413. lapon ö zárójel hiányzik s egyebütt is, majd minden lapon, amiről a latin szöveggel való összevetés könnyen meggyöz. Ennyi hibát csak az ejt, aki az eredeti szöveg nélkül akarja a feleseket parenthesisbe tenni. Ezt pedig akarja, mert nem csak a köszönetben, hanem a római levél argumentómban is szó van róla. Mikor azonban, nyilván a dolog sürgössége miatt, abbahagyja az átdolgozást (208. l.), vagy csak nagyolja, a zárójelezést legalább formailag végigcsinálja. Szinte látjuk a köszönetíró örömet, mikor ezt írhatja: »... vagyon azyrt imar myt kezeden vysely akar hun yaary, es egyeb gondolatot hatra vetuin ezeknek esmerysibe gondolgogyal...« (15. l.).

A fordításnak a köszönetíró kiadása előtti történetére nézve azonban szívesen fogunk hajlani valószínűbb föltevés felé, sőt Komjátinak is engedünk valamicskét, minthogy némely kérdés részletes kutatását a nyelv és helyesírás kuszált-kevertsége miatt meddőnek látjuk. Így is értékes eredményre jutotunk, mert annyi bizonyos, hogy a köszönetet nem Komjáti írta, tehát a fordításnak volt régibb kiadása; ez állításunkat hatalmasan támogatja a Fraknoi-féle töredék is. Hogy e régibb kiadásról az egyetlen nyomon kívül — a most összegyűjtötteket nem számítva — semmi jel nem maradt, azon nem csodálkozunk, hiszen a Komjáti-féle második kiadásból is mindössze két példányunk van. Kusza, kevertes, pontatlan és pleonasztikus voltáért mindkettőnek pusztulnia kellett, mihelyt olvasmányból protestáns fegyvertárrá kellett volna lennie s csakugyan elenyésztek s jöttek nyomukba talpraesett, kínos gonddal készült, megbízható fordítások.

A Fraknoi-féle töredéket is érdemes lesz újabb vizsgálat

alá vetni; ha már lengyel könyvészek szerint ezzel egyező típusu nyomtatvány nem készült Krakkóban, hogyan került oda a töredék? Vajjon nem az irigyek és rágalalmazók juttaták-e oda s tán Perényinéhez is s tették ezzel Komjátit könyvcsinálóból könyvkereskedővé? — Hogy az első kiadás 1516 után jelent meg, annyi bizonyos, minthogy az argumentumok latin eredetije, Erasmus könyve ebben az évben jelent meg.

... a kötet címe alatt a szerzőt és a kiadót megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...

... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...

... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...
 ... az érdeklődők részére kiadókat is megjelöltük. ...

A HELTAI-FÉLE BIBLIA.

Mielőtt az első magyarul nyomtatott bibliafordítás megjelent (1533), nyelvünkön a szentírásnak majdnem minden része olvasható volt. Buzgó szerzetesek rendjük számára, sokszor önmaguk időtöltésére csupán, hozzáláttak a könyvek könyvének tolmácsolásához. Az ótestamentumból a bécsi, döbrentei, Jordánszky és székelyudvarhelyi kódex tartalmaz részleteket; külön a zsoltárokat vagy töredékeit az Apor, keszthelyi, Kulcsár és Batthyányi; az újtestamentum egyes részeit a Jordánszky és érsekujvári kódex őrít meg. E fordítások azonban nem voltak közkeletűek. A katolikus vallás a bibliát a XVII. századig nem adta hívői kezébe (legtöbbször azért, mert a hívek nem tudtak olvasni), ennél fogva a fordítása is csak az egyház szolgáinak maradt. Mindazonáltal irodalmi jelentőségük nagy. Középkori lírai költészetünk, melynek hivatalos poétái a papok voltak, e fordításokból táplálkozott. A történeti könyvek szépprózáink fejlődését segítették elő, a zsoltárok s a biblia más lírai részei a templomi énekköltészetnek nyújtottak anyagot. Istentiszteletek alkalmával a szerzetes e fordításokat magyarázta s hallgatósága e magyar nyelvű szöveget véste emlékébe; ebből merítették a szent beszédek alap gondolatát, néha a hasonlatokat, kifejezéseket, sőt a gondolatok sorát is.

Komjáthi Benedek az első, ki szakítva a katolikus hívf orthodox rendelkezéseivel, erasmita létére, Perényi Gáborné kívánságára a müncheni vagy Jordánszky kódexben magyarra fordított Szent Pál Leveleit átdolgozta¹ s kinyomtatta. Munkájához tudákos bevezetést csatolt, melyben nagy előkészületeiről, az eddigi magyarázatok hibás voltáról értekezett; s Erasmusé helyett a maga nevét írta e fejtegetések alá, holott ahhoz csak mint fordítónak van köze. Rupp Kornél s utána Horváth Cyrill nem is késik »orcátlan hazudozás«-sal vádolni érte. Pedig ez elítélés csak félig találó. A reformáció korának alig van olyan értekező munkája, mely ne idézne hosszú passzusokat anélkül, hogy a szerzőt csak egy szóval is említéné. Heltai kátéi jórészen Luther katekizmusainak magyarra való átdolgozásai anélkül, hogy ez csak egyetlen szóval is említve volna. Melius Kálmint, Dávid

¹ V. ö. Komjáthi előbeszédének e sorait: „Jóllehet ő Nagyságánál szent Pál apastalnak Leveli magyarázva valának, de maga ő Nagysága Komjáthit onszolja s inti vala, hogy meglátná, ha mind megvolna-e, s jóképpen-e az deáki nyelvről magyaról fordojtatott volna-e? Mely magyarázatot mikoron én láttam volna, énnekem nem tetővék, hogy jól magyarázták volna“, stb. — L. erről Viski K. tanulmányát.

Ferenc Servetot¹ sokszor idézi megjelölés nélkül; noha a tekintélyekre hivatkozás különösen erénye e kornak.

Komjáthit a humanista Gabriel Pannonius Pesthinus követte. Ő már az egész Újtestamentumot lefordította s ha theologiai szakismerete ily nagy munkához nem is volt elegendő, mint Aesopusnak első magyarra fordítója, öntudatosan törekedett a kifejezések szépségére. Nem rajta mult, hogy munkája a ráfordított fáradságnál kevesebb eredménnyel járt. Ezidétt az irodalomban a protestántizmus mint bibliakritikai áramlat kezdett jelentkezni. A fordítótól többé nemcsak értelmes, de hű fordítást is kívántak. E kíváncsolom idővel annyira fejlődött, hogy a hűség kedvéért nem egyszer a szabatosságról, magyarosságról is le kellett mondani. Sylvester Újtestamentuma, még inkább pedig Bencédi Székely István Zsoltár-könyve sok helyen egészen latin szellemű, miként a Vulgata. Pedig Sylvesternek volt érzéke a magyar nyelv iránt, de fél e tudását korlátlanul alkalmazni. A XVI. század közepe felé a biblia nem népkönyv volt, mely tanít, vigasztal, hanem törvénykönyv, melyet világi érzülettel érinteni, világi nyelvezettel tolmácsolni: bűn volt. Heltaiéké az érdem, hogy e már türhetetlenné lenni kezdő áramlatot — sajnos, rövid időre — föltartóztatni megkísérlették.

A Heltai nevével kapcsolatban emlegetett magyar bibliának három csoportját különböztethetjük meg. Mózes könyveit, a Biblia negyedik részét s az Újtestamentumot Gyulai, Ozorai, Heltai és Wizaknai fordították; a Zsoltárt s a Biblia második részét maga Heltai; a két apokrif könyvet Zigericus és Tövisi után Gyulai. E részeket azért kell különválasztanunk, mert Toldy óta az a szokás járja, hogy valamennyiért Heltait teszik felelőssé. Kardos Albert, még inkább pedig Ballagi Mór, a XVI. sz. bibliafordításairól írván, az összes köteteket a Pentateuch alapján jellemzi. Hogy ez eljárás nemcsak szabálytalan, de téves is, az alábbiak fogják bizonyítani.

A *Bibliának első része* az Előljáró beszéden, az ó és újtestamentum összehasonlításán és az ótestamentumi könyvek számának és summájának előadásán kívül Mózes könyveinek fordítását tartalmazza; s 1551-ben jelent meg »a Fejérvárott lakozó« Mihályi Csáki Mihály² költségen, — azért, »mert nem igen sokan vannak közöttünk, magyarok között, kik csak annyira is tudjanak deákl, hogy a deák bibliát csak betűszerint is értsék« (c). »Miert hogy a közdiák biblia [Vulgata] helyel-helyel a görög bibliából igen homályosan irattatott, egy néhány helyen pedig el is távozott az igaz értelemtől, főképen követtük a zsidó bibliát, miert hogy a törvénybeli könyvek legelőször zsidóul irattatának. De úgy követtük a zsidó bibliát, hogy előttünk volt a közdeák biblia is, előttünk a több deák bibliák is« (cs). »Noha főképen a zsidó bibliát követtük, de azért a zsidó szónak módjától sok helyen eltávoztunk, követvén az igaz értelemben a magyar

¹ Ezért írja — nagy túlzással — Simler: „Dávid semmi más, mint egy illusztrált Serveto“. Irod.-tört. Közl. VI. köt. L. Ker. Magvető 1910. 3. sz.

² Csáki 1543. VIII. 27-én püspök helyettes és krasznai főesperes (Tört.-tár 1891. 127.) Frater halála után Erdély kancellárja. Jakab Elek (Dávid F. Emléke, 127—128. l.) kétségbe vonja, de Karácsonyi János (Magy. orsz. Egyh. tört., 117. l.) Istvánffy följegyzése alapján állítja, hogy a gyulafehérvári II. vita után unitáriussá lett. Eletrajzát összeállította Szadeczký: János Zs. és Izabella . . . 28. Vö. Archiv für siebenb. Landesk. 2. k.

nyelvnek járását» (c₃). »Jól értjük — ezért — azt, hogy ki e mi munkánkat meg akarja jobbítani, annak nemcsak grammatikát kell tudni, nemcsak zsidóul és görögül kell érteni, de ezeknek felette a keresztyéni tudományban tudósnak és bölcsnek kell lenni» (c₄).

A fordítás csakugyan nagy hozzáértéssel készült s nemcsak az eredeti Károlyi-féle, de a revidált Károlyi-féle bibliánál is élvezetesebb a szövege. Sehol semmi nyoma a Komjáthinál vagy Sylvesternél található magyartalanságoknak, de annál több szép szó s kifejezés váltogatja egymást.¹ Irodalomtörténetíróink kevés kivétellel Heltai fordításául említik ez „első részt”; pedig valójában Heltai keveset dolgozhatott e könyvön, melynek bevezető részeit Gyulai István írta² s mint a stílusból következtethető, a szövegét is ő revidálta. Fekete Mihály azt gyanítja, hogy a fordítás sorközi magyarázatait Wizaknai Gergely készítette, mivel fennmaradt kódexekben hasonló irányú munkásságot lehet találni.

Annak, ki a Pentateuchot és a Gyulaitól sajtó alá készített két iskolai könyvet figyelmesen végigolvasta, nem fog újszerűnek tetszeni az 1552-ben megjelent *A Biblia negyedik részének* stílusa. Hiszen ennek fordításában Heltai munkájának ép oly kevés nyoma, mint amabban. Már az gyanúba ejthet Heltai felől, hogy a címlapon az ő neve helyett ez áll: »... melyek magyar nyelvre fordítottak«. Bizvást rámondhatjuk, hogy a Pentateuch előszavában említett társaság munkája ez is, mert a stíluson kívül a könyv alakja, a betűk, az ortográfia egészen ugyanaz. A Gyulait jellemző ige-ragozás mindenütt megvan. Az előbeszédben ez érdekes sorokat olvashatjuk: »Úgy tetszik az emberi okosságnak, hogy a prófétáknak írása alávaló és haszontalan írás, főképpen afele tudóskáknál, akik azt vélik, hogy

¹ paré = (1 M 1 : 29), eszös = étvágygerjesztő (1 M 3 : 6), öm = evém (1 M 3 : 12), felfedeztetvén = mezitelen (1 M. 9 : 21), egy lapatz föld = síkság (1 M 11 : 2, 14 : 16, H₃; v. ö. »mező« 2 M 10 : 15), aldass lész = áldott lész (1 M 12 : 2), beves = bő (1 M 13 : 10), es menten menének (1 M 14 : 12, L₂), beburkondozec = beburkolózik (L₃), Jordan élue (Jordán vizén túl) (5 M 1 : 1; v. ö. Erdély!), Ruhaioc hogy el ne nyineiec es el ne rosadna megoltalmazza (a₃), egy napent való ideig (a₃), egyfalka idő (b₂), abrasztac es abrazotba predicallottac (Cant. cant. interpret.), mi legyen es mibe függen a Chr Jesusnac orszaga (g₄), metztec (1 M 25 : 32), hasaszsa = hasogassa (3 M 1 : 17), ok = okosság (2 M 1 : 10), együld = félő, hogy ... (2 M 1 : 10), földént (2 M 3 : 18), veszette (per. analog.: adsza, 2 M 4 : 3), megbüsztetett = utálatossá tett (2 M 5 : 21).

² Jób könyvének ismertetésénél az Előszóban e mondatot taláitam: „Ha ezekokáért a háborúság szenvedésről akarsz tanúságot venni, ezt e könyvet forgasd, mert a háborúságnak békesseges szenvedéséről e könyvből több és bizonyosb tanúságokat vehetsz, hogy nem mint a világi bölcsenek minden könyvekből“. Az Ecclesiasticus könyv magyarázásánál pedig (h₂—h₃) ezt: „Ezokáért aki kívánja, e könyvecskéből több jöerkölcsre való tudományt tanulhat, hogy nem mint Platonak és Aristotelesnek nagyhosszú könyveiből“. Ismerve e sorokat, ha Jézus Sirák könyvének Előszavát olvassuk, amely alá oda van írva, hogy Gyulaitól való, e mondatot találjuk: „Ezokáért, aki kívánja, a könyvecskéből több jöerkölcsre való tudományt tanulhat, hogyanem mint Platonak és Aristotelesnek nagyhosszú könyveiből“. E mondat lényegileg egyezik az előbbi elsővel, szöszerint pedig az utóbbival. Tudva pedig azt, hogy ennek Gyulai István a szerzője, biztosan következtethetjük, hogy azoké is ő, annál inkább, mert a fordító társaké között az ő neve is szerepel.

a teljes szentírást kordén tudják és által értették. — Ezokáért minékünk, kik keresztyének vagyunk, semmiképen nem kell éfele magunkhagyottaknak és megutálóknak lennünk, hanem a prófétákat valóban és szeretettel olvasuk és azoknak írásokkal éljünk» (A₂).

Az *Új Testamentumot* nem az a társaság fordította, amelyik az előbbi köteteket. Heltai és Gyulai ugyan megmaradtak, de Ozorai és Wizaknai helyett Egri Lukács és Szegedi Lajos került bele. E változás a fordításon is érezhető. A könyv elején Heltaitól való ajánlás van, tartalomjegyzékkel; a végén index biblicus, melyben 37 idegen, részint görög, latin és zsidó szónak jelentése van magyarázva.¹ A publicanus szónál Sylvester Jánossal polemizál a szótáríró, ami biztos jele annak, hogy az ő fordítását ismerték. Az Újtestamentumnak minden jelessége mellett sem volt akkora irodalmi hatása, mint a Pentateuchnak. Az új szók és fogalmak, melyek a keresztyénység megalapítója életének s cselekedeteinek elbeszélésében előkerültek, már ismeretesebbek voltak. Irodalmi hatása sem vetekedhetik az ószövetséggel, költőink s széppróza-íróink tartózkodással közelítették meg elbeszéléseit.

E kötettel befejeződött a Heltai-Gyulai féle társaság munkája. Irodalmunknak vesztesége marad, hogy nem fordították le az egész bibliát. Mennyi erő, mily gazdag nyelvezet, a költőiségnek minő öntudatlan megérzése s együtt a fordításnak meglepően szép példája „Mózes hálaadó éneke“ (2 M. 15 : 1—20). Károlyi fordítása csak távról közelíti meg az eredetét. A zsoltárstílusban írt „Mózes éneke“ (5 M. 22.) s a Thora-bezáró testamentum (5 M. 33 : 26—29.) nemcsak a zsidó Pentateuchnak legszebb lírai része, de a Gyulai-féle fordításnak is gyöngyei. Hasonlót mondhatunk a próféták több helyéről is. Az újtestamentumnál még egyszer feltűnik e stílus. Pál levelei példaszerűen vannak tolmácsolva, az úri imádság is — egyetlen latinizmust leszámítva („ami kenyerünket mindennapiat“) — tömött stílusával hozzáillik tartalmához. Mégis úgy tűnik fel, mintha az újtestamentum fordítása a legkevésbé sikerült volna a három kötet között. Heltainak feltűnedező helyesírási és nyelvjárási sajátosságai többször zavarólag hatnak.

Külön a Gyulai nevéhez két könyv fűződik: az egyik Jézus Sirák könyve, a másik A bölcsesség könyve.

A XVI. század prot. iskoláiban *Jézus Sirák könyve* rendes tanulókönyv volt. Mielőtt Zoványi erre utalt volna, Fraknoi már ilyenül említette. Gallen János kassai könyvkereskedő 1582-ben 16—20 dénárral árulta darabját. A fordítás előszavában maga Gyulai eképen adja elő a könyv történetét: »Hoztanak vala mihozzánk Tolnáról egy néhány keresztyén atyafiunk munkáját, a Jézus Sirák könyvét, kik ezt a nemes könyvet magyar nyelven megtolmácsolták vala. De mivelhogy meglátás nélkül nem illik vala kibocsátanunk: meglátását Heltai Gáspár, ami szentegyházunk főpásztora én reám bízta. Meglátván ezokáért, némelyeket az ő munkájukban helyén

¹ Érdekes szófejtései: *abba* = »apa. Régen a schola mestereket, kik tanítottak a scholákban, abbáknak hívták, miérthogy atyok helyett voltak a tanulóknak«. *Epicurus* = »ezen értsed a ledéretet, kiknek disznóhütek vagyon, kik csak lakásra és e világi gyönyörűségekre igyekeznek, Istenről semmit nem tartnak. Mint azok, kik Olaszországból a pápa oskolájából haza jönnek. Jaj azoknak!« Stb. Különös figyelemmel magyarázza a pénzértékeket: argenteus, denarius, dragma, stb.

hagytam, némelyeket pedig világosságnak okáért elváltottattam, hogy a keresztyén ifjak nyilvánban megérthessék és igazabban követhessék.« A Summában szószerint le van nyomtatva a Pentateuch előtti exegesisnek Ecclesiasticus c. része (h₂—h₃), bizonyoságául, hogy az eredeti is Gyulai fogalmazása. Arra a kérdésre, hogy a fordítást kik készítették s küldötték Tolnáról Kolozsvárra, — Zoványi kutatásai után¹ — azt felelhetjük, hogy valószínűleg Zigericus Imre és Tövisi Mátyás, a tolnai iskola paptanárai.

Hasonlóképen elsősorban iskolai használatra készült *A bölcsesség könyve* magyar fordítása is, mely Sirák könyvéhez kötve jelent meg kis nyolcadrét alakban. „És nemcsak az ifjuságnak szól, melyet kiváltképpen tanítani akar, de annak felette minden rendbeli embereknek is a felsőtől fogva mind az utolsóig. Főképen pedig — s itt az eretnekgyűlölő Martinuzzira van célzás² — ismerni kellene e könyvet a kegyetleneknek.“ Ki fordította e könyvet? Semmi adat róla. Következtetni is csak abból lehet, hogy Jézus Sirák könyve és Salamoné egyforma alakkal, ugyanazon betűkkel nyomtatott. Az előbbi s ennek a könyvnek előljáró beszéde egyforma stílusú; a fordítás homályát értelmező, szöveg közé ékelte magyarázatok mindkét könyvben e szókkal bevezetve: „alias, azaz“. Ez észrevételek bár nem elegendők, mégis gyaníttatják, hogy a fordító Gyulai István volt.

Az első bibliafordítás, melyről bizonyossággal állíthatjuk, hogy Heltai munkája, az 1560-ban kiadott s két kiadást ért *Zsoltár*. Megjelenése szorosan összefügg az 1560 január 20-ki meggyesi zsinattal s János Zsigmond fejedelemhez intézett dedicatiója az erdélyi kálvinizmus segedelemkérése.³ Az előszóban arról értesülünk, hogy nem kis fáradsággal készült e fordítás,⁴ épen azért kéri az olvasót, ne bírálja szigorúan tévedéseit.⁵ A könyvnek e jóakaratra tényleg szüksége van. Noha maga utal⁶ a zsolttárok dallamosságára, a fordításnál sehol nem alkalmazkodik valamelyes

¹ *Zoványi*: „Tanulmányok a magyar prot. egyh. és irod.-tört.-ből.“ V. ö. Ker. Magv. 1888. 64. l.

² *Borbély I.*: „Heltai Gáspár“, Bp. 1907. 14—16, 18. és 19. l.

³ Ezt kimutattam „Heltai G.“ c. monogr. 39—40. lapján. Érdekes, hogy az ajánló levél végén Frater György megöletése 1560 febr. 20-ra van téve. A gyors munka hibája ez.

⁴ »Ezzen könyörgec minden Isten féltő jámbor keresztyéneknek, hogy eszt e munkát, mely nem igen kichin: mert én tudom, mibe vagyon ennékem, ides szível, és csendesz elmeuel vedgyéc, Tekéntvén erre, hogy szánszándéckal senkinek ártani, hanem mindeneknek használni akartam.« (+ 2. l.).

⁵ »Tudom gyarló voltomat, és elmémnek lassúságát, honnét könnyen megérthetem, hogy sok vétség nélkül nem leszen ez a munka.« (+ 2. l.).

⁶ »A psalmusoknak felül való írásáról, melyet a deákok titulusnak neveznek, semmi bizonyos dolgot nem mondhatok. Mert ezekről mind a régi keresztyéni doktorok, mind a mostaniak igen különböznek. De még a zsidó-doktorok is ezeken nem férhetnek össze. Amint énnekem tetszik, nem igen szükség ezekről nagy szorgalmatossággal tudakoznunk, mert csak egy néhány igécskével akarta a próféta megjeleníteni avagy a helyt, holott a szentgyülekezetben kellett a psalmust énekelni; avagy az énekeseknek rendit. Mert külemb-külemb rendek voltanak az éneklőknek. Avagy a vigaságnak tövé [vigasságtévő] szerszámokat, mert eféle sok volt a zsidóknál. Avagy a psalmusnak rövideden való értelmét. Egyebet erről a felül való írásról nem mondhatunk.« (+ 1.).

ritmushoz. Ez különben Károlyi fordításának is hibája. Pedig az énekek fölé írt »ad notam« jelzés¹ dallamra utal. A prózai fordítás után ítélve, Heltai nem adhatta a zsolnároknak kielégítő fordítását. Nemcsak idegenszerűségekkal tarkítja stílusát,² de a szöveget sok helyen félre érti.³ Azt, hogy néhol szabadon átdolgoz,⁴ ezúttal nem róvom hibájául. E vétségeknek csak egyik része a gyors munka következménye; a másik a fordítás alapját tevő szövegek hibáinak átvétele.⁵ Minő szövegeket használt Heltai — nem említi s csupán a héber szövegre utal,⁶ azonban tüzetesebb vizsgálás után kimutatható, hogy a Vulgata mellett különösen Luther bibliáját forgatta.⁷

Heltai mint exegeta nem ér föl Gyulaival. Ha a Mózes könyvei elé írott Bevezetésnek azon sorait, melyekben a szent írásnak históriás könyvei vannak ismertetve, összevetjük *A biblia második része* elé írt bevezetéssel, a különbség feltűnően mutatkozik. Gyulai minden könyv tárgyalásánál megmagyarázza a címet, majd rátér a tartalomra, végül a könyv hasznát bizonyítja s mindezt frappáns rövidséggel. Heltai 12 oldalnyi be-

¹ Pl. XXII; LVII, LIX, LXXV; LVI; XL, LXIX, LXXX; LX, stb.

² *Sajátos szavai*: fennelkődnek [fenélkednek] = dühösködnek; megkent = választott; miglen = meddig?; gonoszságos; nyomodja = tapodja; fenesség = düh; ezzenért = ezért; szükségkort = szükségben; elborultak = elmerültek; villámás = villámlás; zöndülés = zengés; hitság = hivalkodás; sápolódás = gyötrellem stb. *Idegenszerűségek*: olyanok, mint a por, melyet a szél elfuja (A₂); te ütöttél arcul minden ellenségimet (A₅), az ő tetejére száll = fejére (7 ps.); az urnak beszédi tiszta beszédek, mint a tégelbe megtisztított ezüst, és hétszer megpróbáltatott (12: 7); Uram, miglen elfeledkezél én rólam oly igen? (13: 2); megmentettél a nyomorgatót népet (18: 28); te adtál én nekem a megszabadításodnak paysát (18: 36); te adtál öneki az ő szívének kívánságát (21: 3); anyámról való születésem-től fogva (22: 11); az egyenesen áll az én lábam = Meyn fus steht auff der ebenen — Luthernél (26: 12); meg ne vesd engemet (27: 9), stb.

³ Csak néhányat idézek a feltűnőbbek közül: »Mikoron szorongatásba volnék, te tágítottál engemet.« Heltait a 'szoros-tág' ellentét tévesztette meg, főleg azonban a Vulgata, mely a 4: 2 e helyét így fordította: in tribulatione dilatasti mihi. Luthernél: du mich trostest ynn angst. The holy Bible is: thou hast enlarged me when I was in distress — aminek az értelme s a Luther féléé is tisztább, mint pl. a legújabb — Hermann-féle fordításé: in Bedrängnis schafftest du mir Raum. »Az én magasságimba állatott engemet.« (18: 34). A Vulgatában így van: »super excelsa statuens me«, ami egyebet jelent. Heltai forrása e helyütt minden kétséget kizáróan Luther, kinél az idézett hely: »und stellet mich auf meyne hohe.« E vers Károlyinál sem egészen értelmes. Angolban: »He maketh my feet like hinds' feet, and setteth me upon my high places« (33).

A 20: 10 érdekesen mutatja, hogy Heltai Lutherhez sem ragaszkodott, ha az ő fordítását hibásnak találta.

⁴ Pl. 26: 2, stb.

⁵ Így Luthernél a 4, 8—10, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 30—33, 36, 37, 39, 42, 46—51, 57, 61, 63, 66, 68, 73—77, 79, 80, 81, 84—99, 101—112, 115, 116, 118—128, 131, 135, 137, 139, 142—145, 147—150. ps. fordításait találta hibásnak a kritika.

⁶ 14: 1 utáni jegyzetben.

⁷ Ha valamely szónak magyar jelentése nem jut eszébe, mint Komjáthi Benedek, Heltai is több szót közöl, egyet rendesen, a másikat zárójelben. Pl. 1: 2 »gyönyörűsége: (kedve)«. Stb.

vezetésében ájtatos módon int e könyvek szent voltára s kér, tartsuk meg a bennük foglalt igazságot. Sehol semmi nyoma annak a kritikai érzéknek, mely Gyulainál található. Mégis e kötet a Zsoltárhoz képest haladást mutat. Az az öt év, mely a zsoltárok lefordítása óta eltelt, Heltainak nemcsak formaérzékét növelte, de magyaros stílusát is nagyban fejlesztette.

(1909. szept. 10.)

BORBÉLY ISTVÁN.

36. ...
 37. ...
 38. ...
 39. ...
 40. ...
 41. ...
 42. ...
 43. ...
 44. ...
 45. ...
 46. ...
 47. ...
 48. ...
 49. ...
 50. ...
 51. ...
 52. ...
 53. ...
 54. ...
 55. ...
 56. ...
 57. ...
 58. ...
 59. ...
 60. ...

61. ...
 62. ...
 63. ...
 64. ...
 65. ...
 66. ...
 67. ...
 68. ...
 69. ...
 70. ...
 71. ...
 72. ...
 73. ...
 74. ...
 75. ...
 76. ...
 77. ...
 78. ...
 79. ...
 80. ...
 81. ...
 82. ...
 83. ...
 84. ...
 85. ...
 86. ...
 87. ...
 88. ...
 89. ...
 90. ...
 91. ...
 92. ...
 93. ...
 94. ...
 95. ...
 96. ...
 97. ...
 98. ...
 99. ...
 100. ...

A HÉLTAI-FÉLE BIBLIÁ KÖNYVEI

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRAFIÁK GYUJTEMÉNYE.

Egyenként kaphatók az Athenaeumnál s a Magyar Nyelvőr kiadóhivatalában.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József* mint szótáríró 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány. Grimm és Révai. A Mondolat 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Vászonkötésben 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvj. tanulm. 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjárási. Ára 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) 1.50 K
12. *Székely Á.* Alanytalan mondataink alanyáról 1.50 K
13. *Erdélyi L. Horger A., Szekő A.* Nyelvj. tanulm. 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvjújtó. 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról. 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesmegyei nyelvjárási. 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjárási. 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra. 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsonös hatások a hazai nyelvek közt. 1.50 K
20. *Szilics I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok. 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondatserkesztésben. 2.— K
22. *Vértes J.* A gyermeknyelv hangtana. 1.— K
23. *Szeglety I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál. 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató. 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók. 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjárási. 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia. 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikes ragozás története. 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjárási. 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska 1.— K
31. *Teleky I.* A tárgyeset Arany Jánosnál. 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjárási. 1.— K
33. *Beke Ödön.* Kemencesalja nyelve. 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjárási. (Térképpel és rajzokkal) 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról 1.— K
36. *Szeremlev Császár L.* Jelentés-tan, a kompl. jelentésváltozásról. Ára 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adataidéki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajtáságokra 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjárási 1.— K
39. *Vikár B.* A regös ének 1.— K
40. *Édes J.* A Balatonfelvidéki népnyelv. 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes összetételek története 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben. 1.— K
43. *Galamboš D.* Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról. 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári glosszák 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek. 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjárási. 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ára 1.— K
50. *Klemm I.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvjújtási szempontból. 1.— K
51. *Batta B.* A melléknévi mondatok népies használata 1.— K
52. *Vass J.* Fejezetek a népnyelv mondattanából 1.— K
53. *Dénes Sz.* Kossuth, a szónok 1.— K
54. *Kulcsár Gy.* A magyaros írásművészet főkérdései 1.— K
55. *Csúry B.* Teleki József gróf mint nyelvész 1.— K
56. *Madai Gy.* A hajdúk beszéde. Ára 1.— K
57. *Vass B.* A nagykorösi nyelvjárási 1.— K
58. *Prohászka J.* Petőfi költői nyelvének fősajáts. 1.— K
59. *Réthei Prikkel M.* Csúzy Zs. szavai 1.— K
60. *Réthei Prikkel M.* Sándor István nyelvtud. 1.60 K

